

EÖTVÖS LORÁND TUDOMÁNYEGYETEM

TERMÉSZETTUDOMÁNYI KAR

Földrajz- és Földtudományi Intézet

Földrajztudományi Központ

Regionális Tudományi Tanszék

A Szandzsák etnikai földrajzi vizsgálata

Egy újabb feszültséggóc kialakulásának lehetőségei a Balkánon

Témavezető:

Bottlik Zsolt PhD

Egyetemi adjunktus

Készítette:

Segyevy Dániel Zoltán

Földrajz BSc III.

BUDAPEST, 2013

(plágiumnyilatkozat helye)

Tartalomjegyzék

1.Bevezetés	4
2.A kutatás háttere	5
2.1 Szakirodalmi előzmények.....	5
2.2 Adatbázis, módszerek	6
2.3 Módszertani problémák	6
3.Célkitűzés	8
4.A térség bemutatása	9
4.1 Földrajzi környezet	9
4.2 Történeti áttekintés	11
4.3 A szandzsáki közélet rövid áttekintése	16
5. A Szandzsák vizsgálata népszámlálások segítségével	18
5.1 Megfontolások a népszámlálási adatsorok értelmezéséhez	18
5.2 A népszámlálások adatgyűjtési kategóriáinak leírása	19
5.3 Az etnikai viszonyok változásai a Szandzsákban	27
5.4 A vallási összetétel változásai a Szandzsákban.....	28
5.5 Az anyanyelvi összetétel változásai a Szandzsákban	29
5.6 A Szandzsák belső etnikai, vallási, nyelvi csoportjai	32
5.6.1 Etnikai összetétel	32
5.6.2 Vallási összetétel	38
5.6.3 Anyanyelvi viszonyok.....	42
6. Összefoglalás.....	46
7. Felhasznált irodalom.....	48
7.1 Bibliográfia.....	48
7.2 Népszámlálások.....	51

1. Bevezetés

Az elmúlt két évtized történései alapján láthattuk, hogy valódi kohézió híján miként esik szét a mesterségesen létrehozott Jugoszlávia. Megfigyelhettük, hogy a délszláv háborús konfliktusok során mely területek miként váltak ki az államszövetségből. Láthattuk, hogy a már korábban megvont belső adminisztratív határok mentén, a háború eszkalálódásával az addig politikai szinten többnyire csak lappangó etnikai-vallási törésvonalak következtében miként hullott darabjaira az ország. De vajon vége van-e a folyamatnak? Stabilnak mondhatóak-e a kialakult struktúrák? Jelen írásomban a napjainkban Szerbia és Montenegró között megosztott, mintegy két magyar megyényi területet magába foglaló egykori Novi Pazar-i Szandzsák példáját elemzem. A Szandzsák azért kiemelkedő fontosságú a volt Jugoszlávia területén zajló etnikai folyamatok szempontjából, mert a terület egy rendkívül kevert népességű etnikai kontaktzóna, ahol a két legfontosabb etnikum az ortodox vallású szerb, és a muzulmán vallású bosnyák. A régió komplexitása abban áll, hogy egyrészt földrajzi összeköttetést jelent a muzulmán vallású bosnyák, illetve a szintén muszlim albán népesség között, ugyanakkor ezzel párhuzamosan a szerbiai szerbek is itt vannak földrajzi összeköttetésben a montenegrói szerbekkel (és montenegróiakkal, vagy más néven crnogorácokkal), sőt, a montenegróiak által lakott területek határvonalai sem esnek egybe az államhatárral: jelentős montenegrói kisebbség él a Szandzsák Szerbiához tartozó részén is. Ezeken túlmenően a terület jó része a szerb nemzeti identitás egyik fontos pillérét adó középkori szerb állam, Raška kialakulásának is a színtere, a szerbség bölcsője. A földrajztudománynak – tudományos eszköztára révén – kiemelkedő lehetőségei nyílnak a jelenség vizsgálatára, hiszen a probléma egyik legfontosabb magyarázó eleme a térbeliség, az egyes etnikumok térbeli elhelyezkedése, és egymáshoz viszonyított aránya, illetve ezeknek a tényezőknek az időbeli változásai. Amit a jelen dolgozat a témához hozzátehet, az, hogy kísérletet tesz a Szandzsák egységes régióként való kezelésére, és ebben a vizsgálati keretben mozogva próbál egy alapvetően kvantitatív szemléletű, ám a történelmi háttérrel sem figyelmen kívül hagyó elemzést közreadni arról, hogy a Szandzsák esetében etnikai alapon kell-e a terület további balkanizálódására számítani.

2. A kutatás háttere

2.1 Szakirodalmi előzmények

A kutatás elméleti hátterét megalapozandó elsősorban tudományos folyóiratokban megjelent szakcikkekre, illetve könyvekre, könyvfejezetekre támaszkodtam. Összességében elmondható, hogy a Novi Pazari Szandzsákkal nagyon kevés írás foglalkozik, jelentős hiány mutatkozik a szakirodalomban. A néhány Szandzsák-specifikus cikken túl nagyobb léptékű művek egyes bekezdéseiből tudtam némi információt összegyűjteni.

Viszonylag nagyobb számban állnak rendelkezésre demográfiai, döntően kvantitatív szemléletű munkák, cikkek, könyvek, fejezetek. Ezek között elkülöníthető egy forráscsoport, amely az egész posztjugoszláv térségre fókuszál, amelyek között találunk részben statisztikai (SZONDI I. 2007), földrajzos szemléletű (Sz.: HORVÁTH GY. HAJDÚ Z. 2010), vagy éppen egyes részkérdéseket tárgyaló, meghatározott körű forrásokkal dolgozó, leíró-elemző munkákat is (pl. HAJRULLAHU, A.).

Sok munka egy-egy kisebb régió vizsgálatára, bemutatkozására szorítkozik. Ezek a legtöbbször népszámlálásokon alapulnak, idősoros, vagy esetleg keresztmetszeti, egy időpontra, rövidebb időszakra koncentráló leíró-elemző művekről van szó (pl. GYÉMÁNT R.-PETRES T. 2006, BÜSCHENFELD, H. 2001), de találkozhatunk módszertani kérdésekkel foglalkozó írásokkal is (pl. GYÉMÁNT R.-PETRES T. 2007). A kutatás során problémaként merül fel, hogy a Szandzsákról konkrétan kevés ilyen munka van. Ezek az írások jobbra alapkutatásokat mutatnak be, sok esetben ezek sarokpontjai az opštínánkénti nemzetiségi viszonyok leírása, illetve a kulturális-vallási élet, valamint a helyi szervezetek bemutatása (pl. GYÉMÁNT R. - PETRES T. 2006). Összességében kevesen vállalkoztak a Szandzsák egységes régióként való bemutatására, de külön a szerb, és főleg a montenegrói részeket magában foglaló elemzéseket lehet találni. Montenegro belső viszonyainak, etnikai összetételének opština-szintű elemzésére többen is vállalkoztak (pl. BOTTLIK ZS. 2007, BÜSCHENFELD, H. 2001, GYÉMÁNT R. – PETRES-T. 2007.). A Szandzsák szerbiai részének alapos elemzésére jó példa Huszka Beáta cikke (HUSZKA B. 2008). A Szandzsákot vizsgáló írásoknál szembeötlő, hogy a sok vizsgálat az aktuálpolitikai folyamatokra, a politikai törésvonalak elemzésére is kitér.

Találunk ezenkívül még a történelmi hátteret összefoglaló, elsősorban monografikus jellegű történelmi munkákat, könyveket, könyvfejezeteket is, amelyek döntően az egész posztjugoszláv térségre fókuszálnak, jellemzően időrendi sorrendben taglalják a terület történelmét (pl. HÖRSCH, E. 2002, JELAVIC, B. 1996), így a történelmi háttér felvázolásában

hasznosíthatóak, illetve egyes részeik, bekezdéseik alkalmazhatóak, de találunk a közelmúlt eseményeivel, elsősorban a délszláv háborúval foglalkozó írásokat is (pl. JUHÁSZ J. 2011). Ez utóbbi szakirodalma nagyon gazdag, ezekben azonban döntően a politológiai, történeti megközelítés dominál.

Érdekes adalékként szolgálhatnak továbbá az olyan egyéb források, újságcikkek, amelyek az egyes konkrét, a '90-es években történt események kapcsán nyújthatnak átfogóbb képet (jó összefoglalója ezeknek: PÓSA K. 1999).

2.2 Adatbázis, módszerek

A kutatás alapját a 2002-es szerbiai,¹ és a 2003-as, a mai Montenegró² területén lezajlott népszámlálás, illetve a legfrissebb, 2011-es szerbiai³ és montenegrói⁴ népszámlálás adatai képezik. Elemzésemben etnikai, vallási illetve nyelvi adatsorokat használtam fel. Dolgozatom elsősorban a magyar kistérségi, illetve újabban járási szintnek nagyjából megfeleltethető, magyar fordításban községnek fordítható opština szintre aggregált adatokkal dolgozik. A népszámlálási kiadványokból Microsoft-Excel táblázatkezelő program segítségével készítettem adatbázisokat, a szükséges számolásokat, összesítéseket is ezzel a programmal végeztem. A feldolgozott adatokat térképi ábrázolásban a MapInfo Professional 6.5 térképszerkesztő program segítségével jelenítettem meg.

2.3 Módszertani problémák

Az első, és legfontosabb módszertani nehézség, hogy a Szandzsák területe ma két ország, Szerbia, és Montenegró között oszlik meg. A 2002–2003-as népszámlálás eredményeinek értelmezését némileg nehezíti, hogy eltérő időpontban zajlottak a népszámlálások, így nem kaphatunk teljesen pontos képet. Montenegró Jugoszlávián belüli külön entitásából fakadóan már a 2002–2003-as népszámlálásoknál is megfigyelhető, hogy annak lebonyolítását saját, tagállami hatáskörben végezte, így a gyűjtött adatok köre, és kategóriái nem teljesen esnek egybe a szerbiai adatgyűjtésekével. Ez a 2011-es népszámlálásokra is érvényes. Ennek kiküszöbölésére, illetve az összehasonlíthatóság érdekében a két entitáshoz, illetve később országhoz tartozó adatsorok kategóriáit igyekeztem egységesíteni, így minden megfigyelési egységre ugyanakkora számú, és megegyező tartalmú kategóriát vezettem be. Az egységesítés

¹ <http://webrzs.stat.gov.rs/axd/en/popis.htm>

² <http://www.monstat.org/eng/page.php?id=184&pageid=184>

³ <http://popis2011.stat.rs/>

⁴ <http://www.monstat.org/cg/page.php?id=322&pageid=322>

szempontjai a Szandzsák egységes vizsgálatának lehetőségét szolgálták, ennek eredményeként a kategóriák közül elsősorban a más területi lehatárolás esetén értelmezhető kategóriák kerültek beolvasztásra, illetve egységesítésre. Gondolok itt elsősorban a szerb-montenegrói választóvonal illetve különbségtétel területi vonatkozásait megragadó kategóriákra, amelyek a Szandzsák egységes kezelése esetén az összehasonlítást jelentős mértékben megnehezítik. Ugyanakkor a terület szerb–montenegrói viszonyrendszerben (és lehatárolása mentén) történő vizsgálatok esetén ezek a kategóriák fontos magyarázóerővel bírnak. A területen, leszámítva az ország(ok) nevének változásait, valamint Montenegró 2006-os függetlenné válását, a vizsgált területi szinteket érintő határváltozások nem voltak. A Szandzsák területén az utolsó módosulás Andrijavica opština 1991-es újjáalakulása volt.⁵

⁵ GYÉMÁNT R. – PETRES-T. 2007. 288.

3. Célkitűzés

A kutatás egyik alapfeltétele a Szandzsák egy régióként való kezelése. Mivel a dolgozat „apropója” terület további balkanizálódásának, illetve egy újabb, akár háborús feszültséggóc, illetve függetlenedési törekvések kialakulási lehetőségének a vizsgálata, ezért a muzulmán és ortodox vallású, így jelentősen eltérő kultúrájú etnikai csoportok összehasonlításán, egymáshoz képesti változásaira kerül a hangsúly. A cél egyrészt a sok helyen ismertített etnikai-vallási összefüggések megjelenítése, másrészt a Szandzsákon belüli etnikai csoportok demográfiai változásainak a bemutatása. Hipotézisem szerint a muzulmán vallású bosnyákság aránya növekedett a vizsgált időszakban, és ez fokozatosan vezetett/vezet a térség destabilizációjához, a többi tényezővel együtt. A Szandzsákra, mint egységes régióra csak kis számban történtek etnikai vizsgálatok, a 2011-es adatsorok tekintetében, azok frissessége miatt pedig hiánypótlónak tekinthető a dolgozat. A jelen írás tulajdonképpen egy alapkutatás, amely a népszámlálási adatsorok révén megvilágítja a térség etnikai összetételének kvantitatív jellemzőit és a legfontosabb változásokat, amelyre építve a későbbiekben számos irányba lehet további vizsgálatokat folytatni. A kutatás alkalmas lehet arra, hogy a terület balkanizálódásának, a feszültséggóc kialakulásának objektív feltételeit feltérképezze.

4. A térség bemutatása

4.1. Földrajzi környezet

A körülbelül két magyar megyényi, mintegy 8691 km² területű Szandzsák Délkelet-Európában, a Balkán-félszigeten helyezkedik el. Népessége valamivel 400 000 fő alatt van, ez körülbelül 45 fő/km² népsűrűséget feltételez átlagosan. Területén döntően a Dinaridák ÉNy-DK irányú hegyláncai húzódnak. A hegyvonulatok között folyóvölgyek, illetve medencék foglalnak helyet. A Tara a régió délnyugati határfolyója, amely Európa legnagyobb szurdokvölgyét vájta ki a területen, míg a Lim a montenegrói részen található Plav városa környékén eredve északias irányban haladva csaknem az egész Szandzsákot átszeli, valamint metszi a szerb–montenegrói határt is, jelentősen rányomva bélyegét a táj arculatára. A Raška-folyó a terület északkeleti részén található Novi Pazari-medencében eredve északi irányban hagyja el a Szandzsákot. A bizonyos irányokban nehezen járható, nagy átlagos tengerszint feletti magasságú Balkánon ezek a folyóvölgyek a történelem folyamán fontos kereskedelmi útvonalak kialakulását tették lehetővé, amelyek megalapozták a terület stratégiai jelentőségét. Ez a szempont különösen a török időkben (XV–XIX. század) válik fontossá, hiszen az Oszmán Birodalom centrum- és perifériaterületeit összekötő fontos karavánutak is erre futottak, továbbá például a Szandzsák egykori központja, és máig legnagyobb városa, Novi Pazar, ahogy a neve is mutatja (Novi Pazar = új bazár), fontos kereskedelmi csomóponttá, afféle „fordítókoronggá” válhatott a török időkben. Ennek a szerepnek köszönhető, hogy sokak szerint Novi Pazar lehetett a Balkán legnépesebb városa a XVII. században. Vezetett innen út Isztambulba, Dubrovnikba, Budára és Niš felé is. A régió tulajdonképpeni központja Novi Pazar medencéje, mivel itt van a legnagyobb összefüggő hasznosítható terület, itt összpontosul a régió mezőgazdasági, ipari, kereskedelmi, gazdasági potenciáljának jó része. A térség alapvető jellemvonása, hogy mind Szerbia, mind Montenegró központi területeiről nehezen megközelíthető, elzárt terület, illetve – a hegységek csapásiránya miatt – ez a régió képezi azt a délnyugat-északkelet irányban nehezen átszelhető földrajzi akadályt, amely részben a szerbhez képest eltérő, különálló montenegrói (nemzet)tudat kialakulásához vezetett.

1. ábra A Szandzsák opština-szintű közigazgatása 2011-ben

www.ratsko.rs nyomán saját szerkesztés

A természetföldrajzi adottságok és a politikai, gazdasági törekvések hosszabb-rövidebb ideig tartó, egymást erősítő, vagy éppen lerontó hatásának eredményeként rendkívül kevert etnikai kontaktzóna jött létre. A természetföldrajzi adottságokhoz illeszkedő északnyugat-délkelet irányban húzódik egy bosnyák–muzulmán–albán „vallási-etnikai tengely”, amely, ha részben mozaikosan is, de földrajzi összeköttetést jelent az albán, és a bosnyák muzulmán területek között. Ezzel párhuzamosan, a természetföldrajzi tényezők miatt kevésbé tengely-szerű képet kirajzolva, a terület északkelet-délnyugat irányú szerb–montenegrói (ortodox) „vallási-etnikai tengely” a Szerbia és Montenegró közötti vallási-etnikai „híd” szerepét is betölti, továbbá erre vezet Szerbia természetes közlekedési útvonala a tengerhez. A terület muzulmán népessége jobbra bosnyáknak tartja magát, azonban – elsősorban a történelmi események miatt – részben eltérő fejlődési pályát jártak be boszniai bosnyáksághoz képest.

4.2 Történeti áttekintés

A továbbiakban döntően a mostani viszonyokat, a regionalitás, a regionális/nemzettudat fejlődése szempontjából meghatározó történelmi momentumokat tekinteném át kicsit alaposabban.

A legkorábbi jelentősebb csomópont ebben a kérdésben Zeta (Duklja), illetve Raška, mint ószerb (ó-montenegrói) államok kialakulása, ezek egymáshoz való viszonya, térbeli elhelyezkedésük, illetve további sorsuk. A Zeta folyó mentén a IX. század körül kialakult, és 1077-től királyságként létező Zeta,⁶ amely az első államalakulat a mai Montenegró területén, a történeti érvelés szerint a mai Montenegró legősibb elődje. Ezen momentumok afféle toposzként leginkább a szerb-montenegrói különállást hivatottak igazolni a jelenkori politikai párbeszédben. A következő fontos csomópont a mai Szandzsák területén megerősödő Raškából kialakuló, Zetát is legyőző középkori szerb állam ideje. A Szandzsák szerbiai részeit a szerbek a mai napig Raška,⁷ illetve Ó-Szerbia névvel illetik.⁸ A középkori szerb állam a Nemanja-dinasztiához tartozó Dusan István uralkodásának ideje (1331–1355) alatt élte virágkorát. Ennek nyomán a szerb nemzettudatban ez a terület a szerbség bölcsőjének szerepét is betölti. A délszláv háborúban részükről ez a történeti érvelés alapja a jelenlegi viszonyokon alapuló etnikai érveléssel szemben. Erre a momentumra a földrajzi megközelítésű, a Szandzsákkal foglalkozó tanulmányok is rendre kitérnek (pl. GYÉMÁNT R. – PETRES T. 2006, HUSZKA B. 2008).

A középkori szerb államot az Oszmán Birodalom győzte le az 1389-es rigómezei csatában,⁹ elfoglalva a Balkán-félsziget jelentős részét a XIV–XV. század során. Ennek következtében a délszláv népesség egy része – elsősorban egzisztenciális megfontolások mentén – muzulmán hitre tért. Tekintve, hogy ez időben etnikailag, illetve a nyelvüket tekintve nem nagyon különböztek a többi délszláv népcsoporttól, ez a momentum bosnyák nép egyik legfontosabb identitáshordozó eleme is. Emellett fontos utalni arra is, hogy a mai Bosznia-Hercegovina területén már korábban, a középkor folyamán is vallásilag rendkívül bonyolult kép rajzolódott ki, hiszen itt húzódott a keresztény egyház nyugati és keleti ága közötti határvonal, illetve ezen a területen épült ki a XIII. században a patarénusoknak vagy bogumiloknak nevezett

⁶ BOTTLIK Zs. 2008. 54.

⁷ HUSZKA B. 2008. 53.

⁸ Raška, illetve Ó-Szerbia területe csak részben esik egybe a Szandzsák területével, illetve részben Koszovóba is átnyúlik. Tulajdonképpen a két történeti régió, a Szandzsák, és Raška egymással átfedésben, párhuzamosan létezik. Ennek elemeként az ősi főváros, a nehezen megközelíthető Ras például a Szandzsák területén kívül, annak határától mintegy 15 km-nyire északra esik.

⁹ GYÉMÁNT R. – PETRES T. 2005. 279.

szektára épülő bosnyák egyház.¹⁰ Ezek alapján kijelenthetjük, hogy a vallási kevertség rendkívül nagy múltra tekint vissza ebben a régióban, és ellentétben a Balkán sok más részével, ez nem a törökökhöz köthető muzulmán térnyeréssel kezdődött. A Szandzsák a török közigazgatás kiépülésének következtében alakult ki, előtte ilyen határokkal nem létezett ezen a területen ilyen entitás. A Szandzsák, mint a neve is mutatja (szandzsák = zászló), egy oszmán közigazgatási egységet jelentett eredetileg.¹¹ A terület eredeti neve Novi Pazar-i Szandzsák. Az Oszmán Birodalom közigazgatásilag a pasák vezette vilajetekre, a vilajetek pedig a bégek vezette szandzsákokra tagolódott. A Novi Pazar-i Szandzsák a boszniai vilajet hat szandzsákjának egyike volt.¹² Ez a közigazgatási beosztás évszázadokig stabilan fennállt,¹³ és a mai napig az egyik legerősebb magyarázó eleme a Szandzsák Bosznia-Hercegovinához való erős kulturális kötődésének. Ez az időszak alapozta meg a terület hozzávetőleges földrajzi határait. A terület a XV. században került török uralom alá, és néhány évtizedig a török területi terjeszkedés ugródeszkája volt. Ekkor alapította Novi Pazar-t,¹⁴ a Szandzsák központját, valamint mindmáig legjelentősebb városát Isa-beg Ishaković,¹⁵ aki egyben Szarajevót is létrehozta a kiépülő török hatalmi berendezkedés elemeként. A Szandzsák virágzásának ideje is a török korra tehető, hiszen a terület jó közlekedés-földrajzi helyzete miatt jelentősen felértékelődött a távolsági kereskedelemben betöltött szerepe. A korszakban a szerb és a montenegrói tudat fejlődési pályája eltávolodott egymástól, a két terület közötti közlekedési összeköttetés jelentősége lecsökkent, illetve a montenegróiak folyamatos, és a XVIII. század végére sikereket is fölvonultató függetlenedési törekvései, háborúi is eltávolították egymástól a két területet, ugyanis a szerbeknek a függetlenségi harcokra, és így az ebből fakadó identitás kialakulására nem voltak olyan lehetőségeik, esélyeik, mint a montenegróiaknak. A fontos fordulópontok a XIX. század második felétől, döntően az 1876–78-as orosz-török háborút lezáró berlini kongresszushoz, illetve az első Balkán-háborúhoz kötődően következnek. Itt kell rámutatni arra, hogy a Szandzsák ekkor válik „nagybetűs szandzsákká”, hiszen a területrendezések kapcsán többször gazdát cserél ekkoriban a terület. A XIX. század második felétől a Balkán térségében vetélkedő európai nagyhatalmak egyezkedéseiben – a korszakra jellemző gyarmatosító elgondolások balkáni

¹⁰ BOTTLIK ZS. 2010. 445.

¹¹ NAGY Z. 2009. 340.

¹² GYÉMÁNT R. – PETRES T. 2005. 279.

¹³ Gyémánt Richárd és Petres Tibor cikke szerint a Szandzsák és Bosznia-Hercegovina az 1699-es Karlócai békétől 1878-ig képeztek egy területi egységet (GYÉMÁNT R. – PETRES T. 2005. 279.)

¹⁴ Magyaros írással Novi Bazár, vagy Novi Pazár alakban fordul elő a korabeli térképeken; a török neve Jeni Pazar.

¹⁵ GYÉMÁNT R. – PETRES T. 2005. 283.

válfaja mentén – a Szandzsák afféle „önálló tétte”, meghatározott értékkel bíró „kártyalappá” vált. Az adott területekhez rendelt értéket a korszakban általában az erőforrásai, ásványkincsei, emberanyaga, esetleg földrajzi fekvése határozták meg. A Szandzsák esetében a stratégiai földrajzi elhelyezkedés, illetve a vidéken húzódó fontos közlekedési útvonalak adták a terület értékét. A nagyhatalmi alkudozások, és vetélkedés közepette a Szandzsák lakóinak sorsuk alakulásába nem volt beleszólása, így az érdekszféra szerinti hovatartozása valamelyest leképezte a térségben uralkodó pillanatnyi hatalmi erőviszonyokat. A közös, a szomszédos területektől eltérő sorsnak köszönhetően ekkoriban erősödött meg a szandzsáki identitás, a regionális tudat az itt élő emberek fejében. A Szandzsák külső, közigazgatási/államhatárai megalakulása óta többé-kevésbé változatlannak tekinthetők, de van olyan forrás, amely szerint három, ma Bosznia-Hercegovinához tartozó opština, így például Goražde is a Szandzsákhhoz tartozott egykor.¹⁶ 1878 után a területet mintegy 30 évre az Osztrák-Magyar Monarchia szállta meg, Boszniával és Hercegovinával közös, katonai közigazgatást vezetve be a területen. Ez a momentum valamelyest szintén erősítette a Bosznia-Hercegovinához való kötődést. A berlini kongresszus értelmében azonban a terület jogilag mindvégig az Oszmán Birodalom része maradt, de az Osztrák-Magyar Monarchia csak 1908-ban vonult ki a területről. Ezt követően a Szandzsák négy évre, az 1912-es első Balkán-háborúig ismét az Oszmán Birodalom része lett. Az első Balkán-háború nyomán a terület Szerbiáé lett, így ezt követően rengeteg muzulmán vallású lakos menekült a mai Törökország területére, megalapozva ezzel is a máig tartó erős török kulturális kapcsolatokat, hiszen ma is majd’ minden családnak él Törökország területén valamilyen rokona. A demográfiai adatok szerint csak 1914 áprilisa és júniusa között 55 000 muzulmán települt Kis-Törökországba (Törökország ruméliai, európai területére) a Szandzsákból.¹⁷ A fent vázolt eseménysor megerősítette a szandzsáki identitást: ezek azok a történések, amelyek alapján ma a Szandzsákra történeti régióként¹⁸ tekinthetünk.

¹⁶ HUSZKA B. 2008

¹⁷ GYÉMÁNT-R. – PETRES T. 2005. 279.

¹⁸ GYÖRI R. 2005. 63.

2. ábra A Balkán politikai képe 1891-ben

Forrás: Adolf Stieler: Stielers Handatlas 1891. Gotha.

1913-ban, a II. Balkán-háború eredményeként a Szandzsák teljes területét Montenegróhoz csatolták (ekkor érte el Montenegró a legnagyobb területi kiterjedését),¹⁹ majd az első világháborút követően a Szerb–Horvát–Szlovén Királyság része lett. Ebben az időszakban több közigazgatási változás is érintette a területet, a második világháború során az olasz, majd később német fennhatóságú Albánia része lett. A partizánharcok nyomán felszabaduló terület, mint a partizánok egyik fő bázisa az újjá alakuló Jugoszlávia keretei között egy rövid ideig autonómiát is élvezett, azonban ez 1945-ben megszűnt, és felosztották Jugoszlávián belül Szerbia és Montenegró alapító tagköztársaságok között.²⁰ Ezt követően közigazgatásilag egyesítették a Szandzsák szerbiai részéhez tartozó 6 községet, Novi Pazar központtal, később, 1947-ben azonban átszervezték, a területet földarabolták, és más, szerb többségű körzetekhez

¹⁹ BOTTLIK Zs. 2008. 54.

²⁰ SZONDI I. 2007. 108.

(oblast) csatolták.²¹ Ez a közigazgatási beosztás van érvényben a mai napig a területen. Jugoszláviát Tito föderális alapon szervezte újjá, aminek keretében, tekintettel arra, hogy sok közeli harcostársa származott erről a területről, Montenegrónak is köztársasági rangot adott, mégpedig olyan határokkal, amelyek 6–6 montenegrói és szerb opštinára osztják a Szandzsákot Szerbia és Montenegró között. A titói Jugoszlávia idején a sorozatos alkotmányreformok okozta fokozatosan bővülő jogkörök a Szandzsákot, mivel autonómiával nem rendelkezett, területi szempontból kevésbé érintették. Alapvetően érintették viszont az egyes népszámlálások nemzetiségi kategóriáinak felállítása kapcsán például az 1964-es új állampolgársági törvény következményei,²² mert ennek nyomán került be a muzulmán, mint etnikum az elismert nemzetiségek körébe, így az 1971-es népszámlálástól muzulmán vallású népességnek is lehetősége volt besorolni magát egy olyan kategóriába, ami utal a többi néptől való különbözőségükre, illetve a muzulmán vallásukra. Jugoszlávia felbomlásának kezdetén, a háború kiterjedésekor a Szandzsákban is fölmerült a területi alapú autonómia igénye, amiről 1991 novemberében népszavazást is tartottak, ezt azonban a régió szerb népessége bojkottálta. A kb. 68%-os részvételi arány mellett megtartott népszavazáson a válaszadók mintegy 98%-a voksolt az autonómiára. Ennek nyomán meg is alakították a muzulmán Nemzeti Tanácsot Novi Pazarban, ezt azonban a központi kormányzat nem ismerte el, így gyakorlati következménye nem lett. A Tanács visszahívta a terület képviselőit a belgrádi parlamentből, illetve felszólította a muzulmánokat, hogy ne harcoljanak a délszláv háborúban.²³ Ezzel párhuzamosan 1990 augusztusában egész Jugoszlávia területén – Szerbia kivételével – tartottak egy népszavazást az államalakulat egyben tartásának kérdésében is. Montenegró kivételével ez a népszavazás minden tagköztársaságban a függetlenségi opció többségét eredményezte.²⁴ A délszláv háború kitörése, majd súlypontjának Bosznia-Hercegovina területére történő áthelyeződése egyrészt nagyméretű bosnyák menekülthullámot indított el a területre, másrészt pedig kiélezte a szerbek részéről a muzulmánellenességet, aminek keretében több súlyos atrocitást²⁵ követtek el a szerb katonák, és rendfenntartó erők a Szandzsák területén.²⁶ A háború újabb, ezúttal Koszovóba koncentrálódó szakasza következtében 1998-ban újabb menekülthullámot volt kénytelen befogadni a terület, ezúttal a nagyrészt szintén muzulmán vallású albánokat. Az ezredforduló tájától egyre inkább a

²¹ HUSZKA B. 2008. 53.

²² GYÉMÁNT R. – PETRES T. 2005. 286.

²³ SZONDI I. 2007. 108.

²⁴ SZONDI I. 2007. 94.

²⁵ Jó összefoglalása ezen eseteknek Pósa Krisztián 1999-es Jogsértések a Szandzsákban-című cikke (PÓSA K. 1999).

²⁶ HUSZKA B. 2008. 54.

felszínen is megmutatkozott az addig mindig a szerbek mellett kiálló Montenegró eltávolodása Szerbiától, ekkortól válik egyre fontosabbá a szerb–montenegrói különbségtétel hangsúlyozása.²⁷ Ez először Szerbia NATO-bombázása idején lett szembeötlő, amikor is a montenegrói politikai vezetés kérte a NATO-t, hogy montenegrói célpontokat ne bombázzanak, majd folytatódott a márka, majd az euró de facto fizetőeszközzé tételével. 2003-ban Kis-Jugoszlávia az államszövetség duális jellegét hangsúlyozandó Szerbia és Montenegróra változtatta a nevét. Az időszakban a montenegrói politikai vezetés részéről fokozódó, az elszakadást megalapozó szerb–montenegrói etnikai és nyelvi különbségtétel retorikája mellett a motivációkat kutatva érdemes rámutatni a különbségtételnek, illetve a különválásnak a montenegróiak számára ezekben az években tapasztalható egyértelmű gazdasági, politikai hasznára, valamint közelebbről arra, hogy az ezekben az években megerősödő montenegrói politikai elit saját territóriumát és befolyását is védte ezzel a törekvéssel, a belgrádi vetélytársakkal szemben.²⁸ 2006-ban, egy 55%-os érvényességi küszöbhez kötött, rendkívül szoros eredményű népszavazás eredményekén Montenegró kivált az államszövetségből.²⁹ Ez az aktus a Szandzsák életében is alapjaiban új helyzetet teremtett, hiszen területe csaknem fele-fele arányban két szuverén állam között megosztva létezik mind a mai napig, megnehezítve a régió egységes működését.

4.3 A szandzsáki közélet rövid áttekintése

A Szandzsák napjainkban politikailag nem létező fogalmat takar, ugyanakkor a szandzsáki regionális tudat létezik, és ez a szimbolika terén is megjelenik, ennek jeléül például számos, a Szandzsák sziluettjét, zászlaját ábrázoló fénykép kering a világhálón. Ugyanakkor ez a terület Szerbia és Montenegró egyik gazdaságilag legfejletlenebb régiója. A magas munkanélküliség létbizonytalanságot, szociális feszültségeket generál. Nagy probléma a mindent átszövő szervezett bűnözés, valamint a szandzsáki fiatalok körében rohamosan terjed a kábítószer-használat is. Ezen kívül – az elmúlt évtizedek eseményeinek hatására – főleg a bosnyákok még ma is alulreprezentáltak a közszférában.³⁰ Ennek nyomán a lappangó feszültségek könnyedén kaphatnak etnikai színezetet is. A Szandzsákban a magas politika szintjén kifejezetten szeparatista törekvések nincsenek, az autonómia igénye azonban többször is fölmerült. A Szandzsák területén működnek etnikai alapon szerveződő, a bosnyákokat képviselő politikai pártok. A két legjelentősebb ilyen politikai formáció a Rasim Ljajić vezette

²⁷ PAP T. 2011. 106.

²⁸ PAP T. 2011. 108.

²⁹ BOTTLIK ZS. 2008. 58.

³⁰ HUSZKA B. 2008. 54.

Szandzsáki Demokrata Párt, a másik a Sulejman Ugljaninhoz köthető Szandzsáki Demokratikus Mozgalom Pártja.³¹ A két párt azonban meglehetősen rossz viszonyt ápol egymással, hovatovább, inkább szövetkeznek szerb pártokkal, csak hogy a másikat kiűssék. Jelenleg ez a politikai törésvonal olyan mély, hogy szinte lehetetlenné teszi a hathatós bosnyák érdekképviselést a szerb nagypolitikában, így ez egyelőre megnehezíti bármilyen autonómia- vagy elszakadási mozgalom működését, noha példaként a sikeres függetlenedési törekvésekre már ott van Koszovó esete is. A bosnyák pártpolitika jelentősen összefonódott muzulmán egyházzal, a pártok fő támogató jellemzően egymással vetélkedő muzulmán egyházi személyek. A szandzsáki muzulmánok többsége az iszlám békésebb válfaját, a siítákhoz közelítő szúfizmust gyakorolja, ugyanakkor a '90-es évek végén feltűnt a jelentős szaúd-arábiai háttérrel működő, radikális vahabita (wahabita) irányzat is, amelyhez sokak szerint az Al-Kaida is köthető. A legtöbben központjukat Sjenicába teszik, céljaikról azonban elég keveset lehet tudni.³² A Szandzsák ma is nagyon intenzív kapcsolatokat ápol Bosznia-Hercegovinával, így a szandzsáki muzulmán csoportok közötti vetélkedést is részben az okozza, hogy az egyik csoport vallásilag boszniai fennhatóság alá szeretne tartozni, míg a másik inkább a belgrádi muszlim vezetőhöz húz. A Szandzsák jövőjét azonban nagymértékben befolyásolhatja Bosznia-Hercegovina esetleges szétszakadása, nem véletlen, hogy a nemzetközi szervezetek pénzt nem kímélve minden áron szeretnék egyben tartani ezt a sok tekintetben mesterséges államot.³³ Szandzsák montenegrói részének belső viszonyairól jóval kevesebbet tudni. Montenegrónak is ez a legfejletlenebb része, és ide kapcsolódik az országban aktuális „muzulmán-kérdés”, hiszen a muszlim vallású népesség, amelynek nagyobb részét a szandzsáki muzulmánok: albánok és bosnyákok képezik, az ország népességének kb. 13%-át adják, jelentős kisebbséget adva ezzel a mindössze 625 ezer lakosú Montenegrónak. A két ország, Szerbia és Montenegró az utóbbi években egyre intenzívebben foglalkozik az európai uniós csatlakozás gondolatával, amiért bizonyos politikai engedményekre is hajlandóak. Egy sikeres EU-csatlakozása esetén azonban kérdésként merül fel az itteni muzulmán közösségek helyzete, hiszen Nyugat-Európában nem mindenki örülne egy újabb, szabadon mozgó muzulmán csoportnak, elég ez ügyben Törökország régóta húzódoó csatlakozási tárgyalásaira gondolni. Szerbia azonban politikai tárgyalásai alkalmával jellemzően igyekszik kihasználni, alku tárgyává tenni a Szandzsák helyzetét.³⁴

³¹ HUSZKA B. 2008. 55.

³² HUSZKA B. 2008. 63.

³³ NAGY Z. 2009. 344.

³⁴ NAGY Z. 2009. 345.

5. A Szandzsák vizsgálata népszámlálások segítségével

5.1 Megfontolások a népszámlálási adatsorok értelmezéséhez

A kérdésre, hogy várható-e a terület további balkanizálódása, egy újabb feszültséggóc kialakulása, alapvetően a kulturális viszonyok, földrajzos szemmel a kultúrrégiók vizsgálata mentén juthatunk el. Azt, hogy a Szandzsák egy történeti régiót alkot, az előző fejezetből már megtudhattuk. A kérdésre, hogy a Szandzsák emellett alkot-e jelenleg kultúrrégiót is, definiálnunk kell, hogy mit értünk kultúrrégió alatt. A kérdésre sokféle válasz adható, én Peter Haggett Geográfia. Globális szintézis című művét hívom segítségül. Haggett szerint a kultúra alappilléreit a nyelv és a vallás illetve az etnikai viszonyok képezik.³⁵ Ezen elgondolás mentén magam is a népszámlálások etnikai, vallási, valamint anyanyelvi adatsorait vizsgálom meg az átmenet³⁶ éveiben.

A népszámlálások értelmezésénél figyelembe kell venni, hogy lebonyolításukért alapvetően az állam, illetve részben, jelen esetben az államszervezet megfelelő szintjei³⁷ a felelősek. Ebből kifolyólag az ezekben prezentált adatok, eredmények alapvetően magukon viselik a hatalommal való összefonódás jegyeit. A mindenkor állami szintű politikai vezetés a népszámlálások alkalmával a területbeosztás, a kategóriák felállítása, illetve definiálása útján önlegitimizációs céllal tematizálhatja a reprezentációt. Jó példa erre, hogy a közigazgatásban a Szandzsák szerbiai részén az oblastok jellemzően a szerb–montenegrói határra, és így a Szandzsák tengelyére merőlegesen, a Szandzsák területén túlnyúlva húzódnak, ezzel is biztosítva, hogy ezen a térségi szinten az államalkotó etnikum stabil többség képét mutassa. Ezek alapján nyilvánvaló, hogy az adott tudományos teljesítmény, illetve adatok előállítója nem független attól a társadalmi közegtől, amelynek keretei között tevékenységét végzi. Ennek értelmében az ilyen adatsorokat mindig kellő körültekintéssel érdemes kezelni.

Az alábbiakban kísérletet teszek a vizsgált népszámlálások adatgyűjtési kategóriának áttekintésére, értelmezésére.

³⁵ HAGGETT, P. 2006. 223.

³⁶ Átmenet alatt itt a szocialista viszonyok között működő társadalmi-gazdasági berendezkedésből való átmenetet értem a piacgazdaságba, illetve az ehhez kötődő társadalmi-gazdasági viszonyok közé. Ez az időszak Kelet-Közép Európában jellemzően 1990 körül kezdődött, és napjainkig tart, azonban ezen a vidéken a háború, illetve politikai berendezkedés miatt ennek kezdetét jellemzően mintegy 10 évvel későbbi időponthoz, Milošević bukásához kötik (2000. október 6.).

³⁷ A 2002–2003-as népszámlálást is Szerbia és Montenegró külön-külön, tagállami szinten bonyolították le.

5.2 A népszámlálások adatgyűjtési kategóriáinak bemutatása

A 2002-es szerbiai népszámláláson 25 etnikai, 11 vallási, illetve 13 nyelvi kategóriába volt lehetőségük az embereknek besorolni magukat, ugyanez Montenegró esetében 2003-ban 19 etnikai, 10 vallási kategóriát, míg az anyanyelvi adatsorok esetében 13 kategóriát jelentett. 2011-ben Szerbia esetében etnikai adatokat 25, vallási adatokat 12, míg nyelvi adatokat 20 kategóriára gyűjtöttek. Montenegró esetében 2011-ben etnikai adatokra 27, vallási adatokra 12, anyanyelvi adatokra pedig 22 kategória került felállításra. Az alábbiakban táblázatos formában feltüntettem, hogy melyik országban milyen kategóriákat lehetett megadni az adott népszámláláson. Ezeknek egy részét a térképi ábrázolásnál egyszerűsítettem, összevontam, vagy az „egyéb” kategóriába soroltam be, így kezelhető mennyiségű kategória állt elő.

Etnikai adatsorok			
Szerbia 2002	Montenegró 2003	Szerbia 2011	Montenegró 2011
szerb	szerb	szerb	szerb
montenegrói	montenegrói	montenegrói	montenegrói
bosnyák	bosnyák	bosnyák	bosnyák
albán	albán	albán	albán
muzulmán	muzulmán	muzulmán	muzulmán
jugoszláv	jugoszláv	jugoszláv	jugoszláv
macedón	macedón	macedón	macedón
magyar	magyar	magyar	magyar
német	német	német	német
roma	roma	roma	roma
orosz	orosz	orosz	orosz
horvát	horvát	horvát	horvát
szlovén	szlovén	szlovén	szlovén
egyéb	egyéb	egyéb	egyéb
nem mondja meg	nem mondja meg	nem mondja meg	nem mondja meg
regionális identitású	regionális identitású	regionális identitású	regionális identitású
nem tudni	nem tudni	nem tudni	
gorán		gorán	gorán
bolgár		bolgár	
bunjevác		bunjevác	
vlach		vlach	
román		román	
szlovák		szlovák	
ukrán		ukrán	
	olasz		olasz

	egyiptomi		egyiptomi
cseh			
		rutén	
			boszniai
			bosnyák-muzulmán
			montenegrói-muzulmán
			montenegrói-szerb
			muzulmán-bosnyák
			muzulmán-montenegrói
			szerb-montenegrói
			török

3. ábra A népszámlálások során előforduló etnikai kategóriák

Adatok forrása: Népszámlálások

A négy népszámlálás etnikai kategóriái meglehetősen különböznek egymástól. Összesen 36féle kategória fordul elő a négy népszámlálás közül legalább az egyik népszámlálás adatsoraiban. 16 azoknak a kategóriáknak a száma, amelyek mind a négy népszámlálás alkalmával megjelennek. A Szerb–Horvát–Szlovén Királyságban 3 államalkotó nemzetet: a szerbet, a horvátot és a szlovént ismertek el. Jugoszlávia 1945-ös újjáalakulásakor ezek mellé még elismerték a macedón,³⁸ és montenegrói nemzetet is államalkotó nemzetként, amelyek territóriumuk tagköztársasági rangra is emelkedett.³⁹ A muzulmán kategória csak később, 1971-ben nyert „államalkotó nemzet” státust Bosznia-Hercegovina területén.⁴⁰ Ezen kategóriák az 1974-es jugoszláv alkotmányreform alkalmával önrendelkezési és kiválási jogot kaptak.⁴¹ Mára ezek az etnikumok a felbomlott Jugoszlávia helyén létrejött utódállamok legfőbb államalkotó etnikumai. A muzulmán kategória ilyen értelemben némileg mesterséges kategóriának tekinthető, hiszen az etnikai hovatartozást a valláshoz kötötte, megfosztva azt a területi dimenziójától. Kisbetűvel írva vallási felekezetet, nagybetűvel írva az etnikumot jelentette. Saját nyelvükön „muszlimánnak” hívták magukat ezek a csoportok, szerbül, vagy horvátul beszéltek, és az Oszmán Birodalom előrenyomulásának következtében tértek át a muzulmán hitre.⁴² A muzulmán etnikai kategória ennek megfelelően a '70-es, '80-as években volt a legnépszerűbb, később a területhez jobban kötődő, szintén muzulmán vallású

³⁸ Egyes források következetesen makedón névvel illetik.

³⁹ SZONDI I. 2007. 95.

⁴⁰ SZONDI I. 2007. 95.

⁴¹ SZONDI I. 2007. 93.

⁴² BOTTLIK ZS. 2007. 344.

népességet takaró bosnyák elnevezésre tértek vissza. A bosnyák kategória Bosznia-Hercegovinában lett elfogadott,⁴³ míg Kis-Jugoszláviában, illetve Szerbia és Montenegróban megmaradt a muzulmán megjelölés, azonban egyre inkább csak a vallási felekezetet értették alatta, nemzetként már az 1992-es alkotmány sem ismerte el őket.⁴⁴ A magyar és az albán kategória szintén mind a négy népszámlálásban előfordul, mindkét országban, Szerbiában és Montenegróban is mérhető a számarányuk. Az 1974-es jugoszláv alkotmányreform etnikai viszonyok tekintetében nemzetek és nemzetiségek szerint csoportosította az etnikai csoportokat az eddig nemzetek-kisebbségek felosztás helyett. A nemzetiségek is megkapták az államalkotó státust, ez a gyakorlatban elsősorban a magyarokra és az albánokra érvényesült, azonban az önrendelkezési jog őket nem, csak az államalkotó nemzeteket illette meg. Ennek alapján Koszovó és a Vajdaság kiválása lehetetlen volt.⁴⁵

Érdekes etnikai kategória a mind négy népszámláláson lehetséges opcióként megjelölhető jugoszláv kategória. Ennek eredete a Szerb–Horvát–Szlovén Királyság idejére nyúlik vissza. Sándor király az 1928-as, horvát politikusok ellen a belgrádi parlamentben elkövetett merényletet követően betiltotta a parlamentarizmust, illetve betiltott minden, a nemzeti különbözőségekre utaló jelenséget, megalkotva az egységes jugoszláv (délszláv) nemzet fogalmát. Ennek jegyében 1929-ben az ország nevét is Jugoszláv Királysággá változtatták. A dolog eleinte kevés sikert hozott, azonban a Tito-érában ismét megjelent ez a kategória, és muzulmán kategória megalkotásáig jellemzően a muzulmán vallású bosnyákok vallották magukat jugoszlávnak, hiszen nekik ekkoriban nem volt lehetőségük besorolni magukat máshova.⁴⁶ A későbbiekben, kivált az 1971-es horvát tavasz⁴⁷ után népszerűsíteni kezdték a jugoszláv nemzet koncepcióját, ami ekkoriban leginkább a két legerősebb államalkotó nemzet, a horvát és a szerb etnikum közötti vegyes-házasságok tagjait, illetve azok leszármazottait jelölte. A korszakban ez a kombináció számított politikailag a legszerencsésebbnek.⁴⁸ Napjainkra ez a fogalom némi jelentésváltozáson ment keresztül. Az elmúlt években a jugoszláv identitás egyfajta politikai állásfoglalás is, némi nosztalgiát jelez a titói Jugoszlávia etnikai feszültségektől mentesebb, az anyagi gyarapodást, és biztonságot jobban támogató, gazdaságilag a maihoz képest prosperáló miliője iránt.

⁴³ BOTTLIK ZS. 2007. 345.

⁴⁴ GYÉMÁNT R. – PETRES T. 2005. 287.

⁴⁵ SZONDI I. 2007. 93.

⁴⁶ SZONDI I. 2007. 100.

⁴⁷ A horvát tavasz a horvát pártvezetés gazdasági, nyelvi, kulturális önállósodási törekvéseit takarta. A megmozdulást vérbe fojtották, és nagy tisztogatási hullám vette kezdetét az egyetemeken is, sokan veszítették el a munkahelyüket ekkor. Ez a momentum fordulópont az eddig nagyjából békésen működő Jugoszlávia életében, ekkortól datálható, hogy az egyes tagállamok mind nagyobb önállóságban gondolkodtak. (SZONDI 2007. 91.)

⁴⁸ SZONDI I. 2007. 92.

A romák egész Kelet-Közép-Európában jellemző, speciális tulajdonságokkal bíró etnikai csoportot képeznek. Korábbi vándorló életmódjukból fakadóan általában nem tömörszerűen helyezkednek el, hanem szétszórtnak, a legtöbb közösségben jelen vannak. A németek a Habsburg Birodalom, illetve az Osztrák-Magyar Monarchia idején kerültek a volt Jugoszlávia területére. Jelentős volt az arányuk a Vajdaságban, azonban mára szinte teljesen eltűntek. A mai Szerbia és Montenegró egyéb területein az arányuk elhanyagolható. Az oroszok szintén elhanyagolható mértékben vannak jelen, történelmi kapcsolataik nyomán egykor Montenegróban valamivel többen voltak. Napjainkban a terület főleg a németek, de az oroszok részéről is az időskori migráció vonzó célpontja (elsősorban a montenegrói tengerpart), illetve megemlítendő, hogy Németország és Oroszország jelentős gazdasági érdekeltséggel is rendelkezik a területen. A besorolási nehézségeket feloldandó szerepeltek a „nem mondja meg”, az „egyéb etnikum” és a „regionális identitású” kategóriák is.

A további kategóriák nem fordultak elő mindegyik népszámláláson. Ezek között sok a Szandzsák területén nem jelenlévő etnikum. Külön érdekesség az olyan kategóriák feltűnése, mint a Koszovó déli csücskében élő, mohamedán vallású, sokak szerint török eredetű pomákok, vagy a nemzetfejlődés kezdeti stádiumában megragadt pásztorkodó nép, a románokkal rokonítható vlachok, akiket elő- vagy protorománoknak is neveznek. A többi etnikai kategória elhanyagolható számban van jelen, szerepeltetésük elsősorban az egykori Osztrák–Magyar Monarchián belüli migrációs folyamatok, illetve telepítések hatását tükrözi vissza.

Külön érdekességet képeznek a 2011-es montenegrói népszámlálásban feltűnő kategóriák, amelyek a jelenlegi államhatárok futása és az egyes etnikai csoportok területi elhelyezkedése, illetve az etnikai kategória vallási és területi dimenziója, illetve a kultúrnemzeti és államnemzeti felfogás közötti anomáliákat tárják föl. A szerb-montenegrói kultúrnemzeti hovatartozás szerint szerbnek, államnemzeti felfogás szerint montenegróinak vallja magát. A montenegrói-szerbek Szerbia határain kívül élő szerbnek vallják magukat, itt a montenegrói jelző a regionális identitást mutatja, hasonlóan például a kárpátaljai magyar kategóriához. Ezen kategóriák vizsgálata hozzásegíthet a szerb–montenegrói kérdéskör bonyolultságának megértéséhez. A muzulmán-montenegróiak muzulmán vallásúak, de a montenegrói államnemzethez tartozó egyéneket takar. A montenegrói-muzulmánok identitását elsősorban a vallásuk határozza meg, a montenegrói jelző a muzulmán kategória egy regionális válfaját jelöli. A bosnyák-muzulmánok identitását szintén elsősorban muzulmán vallásuk határozza meg, de bosnyák regionális identitással. Ez a kategória a legnehezebben értelmezhető,

ugyanis a mai értelemben vett Bosznia kívül esik a feldolgozott népszámlálások területén. A magyarázat kettős. Ez az etnikai csoport jellemzően a Szandzsákban fordul elő, és ahogyan a korábbi fejezetekben is taglaltam, a szandzsáki muzulmánok jelentős része erős bosnyák identitással rendelkezik, tekintettel arra, hogy a két régió évszázadokig egy régiót alkotott (Boszniai vilajet). A másik magyarázat, hogy a délszláv háború során Bosznia-Hercegovinából sokan menekültek muzulmán vallásuk miatt a Szandzsákba. A muzulmán-bosnyák kategória, hasonlóan az előzőhöz, az elmúlt években alakult ki, létrejött a muzulmán kategória el nem ismerésével függ össze.⁴⁹ A boszniaiak csoportja is ez utóbbi momentumot igyekszik megragadni. Ezen kategóriák tartalma a legképlékenyebb, sokszor a valóságban az egyes csoportok identitása nem ennyire strukturált, mint ahogy fentebb leírtam, inkább az egyének bizonytalanságát, vagy esetleg kettős identitását takarják.⁵⁰

A térképezés során a 36 különböző kategóriát összevonások útján 13-ra redukáltam. A Szandzsák legmeghatározóbb etnikumai a szerbek, montenegróiak, muzulmánok, illetve horvátok az egykori Jugoszlávia államalkotó nemzetei közül, ezeket én is meghagytam, ezen túlmenően a bosnyákok, és az albánok a legjelentősebbek, őket is feltüntettem. Néhány kisebb számban jelenlévő etnikai csoportot, így a speciális kategóriát képező jugoszláv, a roma, és a gorán kategóriát is feltüntettem. A besorolási nehézségeket tükröző kategóriákat, úgy, mint az „egyéb”, vagy „nem mondja meg”, „regionális identitású”, és „nem tudni” kategóriákat szintén meghagytam. A legtöbb felszámolt kategória adatait az „egyéb” kategória adataihoz adtam hozzá. A boszniai, és muzulmán-bosnyák kategóriát a bosnyákokhoz, a bosnyák-muzulmán, a montenegrói-muzulmán, és a muzulmán-montenegrói kategóriát a muzulmán, a montenegrói-szerb kategóriát a szerb, a szerb-montenegróit pedig a montenegrói kategóriával összesítettem. Összességében a cél az volt, hogy a Szandzsákon belül összevethető számú és tartalmú kategóriát hozzak létre.

Vallási adatsorok			
Szerbia 2002	Montenegró 2003	Szerbia 2011	Montenegró 2011
ortodox	ortodox	ortodox	ortodox
katolikus	katolikus	katolikus	katolikus
protestáns	protestáns	protestáns	protestáns
iszlám	iszlám	iszlám	iszlám
nem mondja meg	nem mondja meg	nem mondja meg	nem mondja meg
ateista	ateista	ateista	ateista

⁴⁹ GYÉMÁNT R. – PETRES T. 2005. 287.

⁵⁰ BOTTLIK ZS. 2007. 345.

egyéb keresztény	egyéb keresztény	egyéb keresztény	
zsidó	zsidó	zsidó	
keleti vallások	keleti vallások	keleti vallások	
	egyéb	egyéb	egyéb
		agnosztikus	agnosztikus
hívő, de felekezetéről nem nyilatkozik			
felekezetet nélküli hívő			
			keresztény
			adventista
			buddhista
			Jehova tanúi

4. ábra A népszámlálások során előforduló vallási kategóriák

Adatok forrása: Népszámlálások

A négy népszámlálás vallási adatsorait összesen 17 kategóriába sorolták. Ezekből 6 volt az, amely mind a 4 népszámláláson választható opcióként szerepelt. 4 kategória volt, ami legalább 3 népszámláláson szerepelt, 1 kategória, ami legalább 2 népszámláláson, és további 6 kategória volt, ami legalább 1 népszámláláson szerepelt. A vallási összetétel jóval egyszerűbb képet mutat, mint az etnikai, ugyanakkor a terület fő kulturális választóvonalait a vallási törésvonalak határozzák meg, így ezek vizsgálata kiemelt jelentőségű. A posztjugoszláv térség három világvallás: az ortodox, a muzulmán, illetve a katolikus vallás ütközőzónájában helyezkedik el. A Szandzsákban az ortodox és a muzulmán vallás a legmeghatározóbb. Természetesen ezekre nézve mind négy népszámláláson gyűjtöttek adatokat. A nyugati kereszténységhez sorolandó protestáns, illetve az egyéb keresztény vallások, továbbá a zsidó vallás, valamint a nem nyilatkozók tábora is külön kategóriát kaptak. A nem hívők, vagyis az ateisták is megjelentek önálló kategóriaként mind négy népszámláláson. Az „egyéb” kategória csak a 2002-es szerbiai népszámláláson nem szerepelt. Az Isten létéről földi körülmények közötti meggyőződés lehetetlenségét valló agnosztikusok csak a 2011-es népszámláláson jelentek meg. Ez a jelenség valószínűleg a nyugati minták valamilyen szintű beszűrődésének eredménye. A többi kategória csak egy-egy népszámláláson szerepelt. Külön érdekesség a középkori Bosnyák egyházban, a patarénusokban gyökerező,⁵¹ magukat hrišćani (keresztény) névvel jelölő vallási csoport szerepeltetése a 2011-es montenegrói népszámláláson. A térképeken 13 kategóriát ábrázoltam. Az eredetiek közül 12 kategóriát meghagytam, továbbá megalkottam a „nem tudni” kategóriát. Az adventistákat, és a Jehova tanúit a más keresztény

⁵¹ BOTTLIK ZS. 2010. 445.

felekezetek kategóriájába, a buddhistákat pedig az egyéb keleti egyházak, a „hívó, de felekezetéről nem nyilatkozik” kategóriát pedig a „nem tudni” kategóriába soroltam be.

Nyelvi adatsorok			
Szerbia 2002	Montenegró 2003	Szerbia 2011	Montenegró 2011
szerb	szerb	szerb	szerb
albán	albán	albán	albán
bosnyák	bosnyák	bosnyák	bosnyák
montenegrói	montenegrói	montenegrói	montenegrói
magyar	magyar	magyar	magyar
macedón	macedón	macedón	macedón
roma	roma	roma	roma
horvát	horvát	horvát	horvát
egyéb nyelv	egyéb nyelv	egyéb nyelv	egyéb nyelv
nem tudni	nem tudni	nem tudni	
román		román	román
	szlovén	szlovén	szlovén
	német	német	német
bolgár		bolgár	
vlach		vlach	
szlovák		szlovák	
	boszniai		boszniai
		orosz	orosz
		bunjevác	
		rutén	
		nem mondja meg	
			montenegrói-szerb
			angol
			horvát-szerb
			"maternji"
			nem mondja meg
			regionális nyelv
			szerb-montenegrói
			szerb-horvát

5. ábra A népszámlálások során előforduló anyanyelvi kategóriák

Adatok forrása: Népszámlálások

A négy népszámlálás alkalmával összesen 29 nyelvi kategóriára nézve gyűjtöttek adatokat legalább egyszer. 9 kategória szerepelt mind négy népszámlálás alkalmával, 4 kategória 3 népszámlálás alkalmával, 5 kategória 2 népszámlálás, 11 pedig egy népszámlálás alkalmával. A térségben uralkodó legtöbb nyelv az indoeurópai nyelvcsaládba tartozó szláv nyelvek csoportjába sorolható. A posztjugoszláv térség uralkodó nyelvei, a szerb, a montenegrói, a bosnyák, a horvát, a szlovén, és a macedón egyben az utódállamok államalkotó nemzeteinek nyelvei is. Jugoszlávia újjáalakulása után az etnikai-vallási feszültségekről úgy gondolkodtak, egyenes vonalú fejlődést feltételezve, hogy a társadalmi fejlődés előrehaladtával csökkenni fog ezek jelentősége. Ezen elgondolás gyakorlati elősegítése érdekében a nyelv, mint a kultúra egyik alappillére⁵² terén igyekeztek egységesíteni a képet. Az 1954-es Újvidéki Egyezmény értelmében a szerbek, montenegróiak, illetve a horvátok nyelve egy nyelvet alkot, amely azonban kétféle, a nyugati és a keleti kiejtéssel alakult ki Belgrád és Zágráb központtal. Ez a közös nyelv volt a szerbhorvát (horvát nézőpontból horvát–szerb) nyelv. 1967-ben azonban a horvátok úgy gondolták, hogy joguk van önálló irodalmi nyelvhez, tulajdonképpen ez a nyelvi forradalom a horvát tavasz egyik előfutára is.⁵³ A montenegrói nyelv csak a legutóbbi évtizedekben, az önállósodási törekvésekkel erősen korrelálva kezdett el markánsan jelentkezni, mint a szerbtől különböző nyelv. Ennek nyomán a szerb és a montenegrói nyelv kérdése Montenegróban egyfajta politikai állásfoglalás is Montenegró függetlensége ügyében. Sokak szerint a két nyelv ma is azonos. A bosnyák nyelv különbözősége is sokak által vitatott, itt is politikai szempontok tematizálják a kérdést. A szerb és a horvát, mint délszláv nyelvek valóban nem különböznek olyan nagymértékben egymástól, de a különbség azért kézzel fogható. Fontos különbség mutatkozik továbbá az írásban. A horvátok, szlovének és jobbára a bosnyákok latin betűket használnak, míg a szerbek, montenegróiak, macedónok cirill betűket. Ez a különbség egyértelműen visszavezethető a területen végigfutó évezredes, nagyjából az 1054-es szkizma nyomán létrejövő vallási törésvonalra, amely a kereszténység keleti (ortodox) és nyugati (katolikus) ága között húzódik, noha a cirill abc már a IX. században kialakult. Teljesen külön nyelv a szigetnyelvet képező albán, ami, bár indoeurópai nyelv, közelebbi rokonai egyáltalán nem élnek a területen. A többi nyelv elhanyagolható mértékben van jelen a Szandzsákban, jobbára az egész posztjugoszláv térséget érintően egyéb balkáni, illetve az Osztrák-Magyar Monarchia népeit érintő migrációk eredményeként a területen elhanyagolható mértékben élő közép-európai népekről van szó.

⁵² HAGGETT, P. 2006. 223.

⁵³ SZONDI I. 2007. 91.

5.3 Az etnikai viszonyok számszerű adatainak változásai 2002–2003 és 2011 között a Szandzsákban

2002–2003-ban a Szandzsáknak 399 008 lakosa volt. Ebből szerbnek 155 046-an vallották magukat, ez az össznépesség 38,86%-a. Montenegróinak vallotta magát 29 177 lakos, vagyis az össznépesség 7,31%-a. 178 469 fő vallotta magát bosnyáknak, ez 44,73%-ot képvisel. A muzulmán (muszlim, vagy muszlimán) etnikum 23 678 főt tett ki, vagyis a népesség 5,93%-át. Az albánok 3973-an voltak, ez a Szandzsák össznépességének csaknem 1%-át jelenti. Az egyéb nemzetiségek elhanyagolható arányban voltak jelen. Nem nyilatkozott etnikai hovatartozásáról 4409 fő (1,1%), 2152 egyén etnikai hovatartozását pedig nem tudjuk (0,54%).

2011-re a Szandzsák összlakossága megelőző népszámláláshoz képest mintegy 2,07%-kal csökkenve 390 736 főt tett ki. A szerbek száma 132 456 főt tett ki, ez az összlakosság 33,9%-a. 27 125 főt tett ki a montenegróiak száma, ezzel 6,94%-os arányt képviselnek. 190 832 fő vallotta magát bosnyáknak, ez a teljes népesség 48,84%-a, vagyis önmagában ez az etnikum csaknem abszolút többséget képvisel. 24 331 fő a muzulmánok száma, ez 6,23%-os arányt jelent. Az albánok 4062-en voltak 2011-ben, ezzel az összlakosságon belül 1,04%-os arányt képviselnek. Nem nyilatkozott 5268 fő, az összlakosság 1,35%-a, valamint 2311 főnek, a lakosság 0,59%-ának nem tudjuk az etnikai hovatartozását.

Etnikumok	Részesedés 2002-2003-ban	Részesedés 2011-ben	Arányváltozás (százalékpont)
szerbek	39%	34%	-5
montenegróiak	7%	7%	0
bosnyákok	45%	49%	+4
albánok	1%	1%	0
muzulmánok	6%	6%	0
egyéb	2%	3%	+1

6. ábra A főbb etnikai csoportok arányának változása a Szandzsákban 2002 és 2011 között

Adatok forrása: Népszámlálások

Az adatsorokból kitűnik, hogy az egész Szandzsákra vonatkoztatva jelentős változások mentek végbe az etnikai arányokat tekintve az legutóbbi két népszámlálás között eltelt csaknem tíz évben. Szembeötlő a szerbek több mint 22 ezres, a szandzsáki összlakosságra nézve 5 százalékpontot, a szerb etnikum abszolút számának változásaira nézve azonban csaknem 15%-ot elérő csökkenése. 2 ezer fő körüli csökkenést könyvelhettek el a montenegróiak is, ez kb. 0,4 százalékpontos, ugyanakkor 7%-ot is meghaladó csökkenést jelent. Ezzel szemben a bosnyák etnikumúak száma 22 ezer fővel növekedett, ez 4 százalékpontos és 7%-os növekedést jelent. Az albánok és a muzulmánok száma és aránya nem változott jelentősen. Összességében elmondhatjuk, hogy a legfontosabb változás a bosnyákok arányának növekedése a szerbek rovására.

5.4. A vallási viszonyok változásai a Szandzsákban

A 2002–2003-as népszámlálások alkalmával 182 724 ortodox vallású egyént írtak össze, ez az össznépesség 45,79%-a. A 208 787 muzulmán vallású lakos a maga 52,33%-os részesedésével már ekkor abszolút többséget alkotott. A posztjugoszláv térségben nagyarányban jelenlévő harmadik világvalláshoz, a nyugati kereszténységhez tartozó katolikusok (473 fő, 0,12%) és protestáns felekezetek (34 fő, 0,009%) alárendelt szerepet játszottak. Egyéb kategóriába tartozik 6990 fő, a lakosság 1,75%-a.

A 2011-es népszámlálások alkalmával 157 664-en vallották magukat ortodox vallásúnak, ezzel a lakosság 40,35%-át képviselték. A muzulmán vallásúak 222615-en voltak, a teljes szandzsáki népesség 56,97%-át téve ki ezzel. A katolikusok (471 fő, 0,12%-os arány) és a protestánsok (9 fő, 0,002%) változatlanul rendkívül csekély mértékben voltak jelen a területen. Az egyéb kategóriába sorolható népesség 9977 főt tett ki, ez az összlakosság 2,55%-a.

Vallások	Részesedés 2002–2003-ban	Részesedés 2011-ben	Arányváltozás (százalékpont)
ortodox	46%	40%	-6
muzulmán	52%	57%	+5
katolikus	0,1%	0,1%	0
protestáns	0,01%	0,002%	-0,008
egyéb	2%	3%	+1

7. ábra: A főbb vallások arányának változása a Szandzsákban 2002 és 2011 között

Adatok forrása: Népszámlálások

Vallási tekintetben szintén jelentős változásoknak lehetünk tanúi. Az ortodox vallásúak mintegy 25 ezer fővel lettek kevesebben, ez 6 százalékpontos csökkenést jelent az összlakosságon belül mért arányra, és több, mint 13%-os csökkenést az ortodox vallásúak abszolút számára nézve. A muzulmán vallásúak csaknem 14 ezer fős gyarapodást könyvelhettek el, ez 5 százalékpontos, és csaknem 7%-os növekedést takar. A katolikusok 2 fős csökkenést szenvedtek el a két népszámlálási időpont közötti időszakban. A protestánsok ellenben csaknem eltűntek a Szandzsákból, 25 fős veszteséggel számuk 34-ről 9-re apadt, ezzel számarányuk 0,008%-kal, számuk pedig 73,5%-kal (!) csökkent. Elmondhatjuk, hogy a vallási viszonyok változása – a Balkán viszonyait hűen tükrözve – az etnikumok változásával szorosan összefügg.

5.5 Az anyanyelvi összetétel változásai a Szandzsákban

2002–2003-ban összesen 197 235 szerb anyanyelvű lakost számoltak össze a Szandzsák területén, ez 49,43%-os arányt jelent a Szandzsák össznépességén belül. 26 691-en vallották magukat montenegrói anyanyelvűnek, ez az össznépesség 6,69%-a. 16 6243 volt a bosnyák anyanyelvűek száma, ez 41,66%-os részesedésnek felel meg. Az albán anyanyelvűek 3796-an voltak, ezzel 0,95%-os arányban részesedtek az összlakosságból. 5043 főt tett ki az egyéb kategória, ez 1,26%-os aránynak felel meg.

2011-ben a szerb anyanyelvűek száma 164 188 fő volt, ez 42,02%-os arányt jelent. A montenegrói anyanyelvűek 40 859 főt tettek ki, 10,46%-os részesedéssel. A bosnyák anyanyelvűek 170 936-an voltak 2011-ben, ez 43,75%-os aránynak felel meg. Az albán

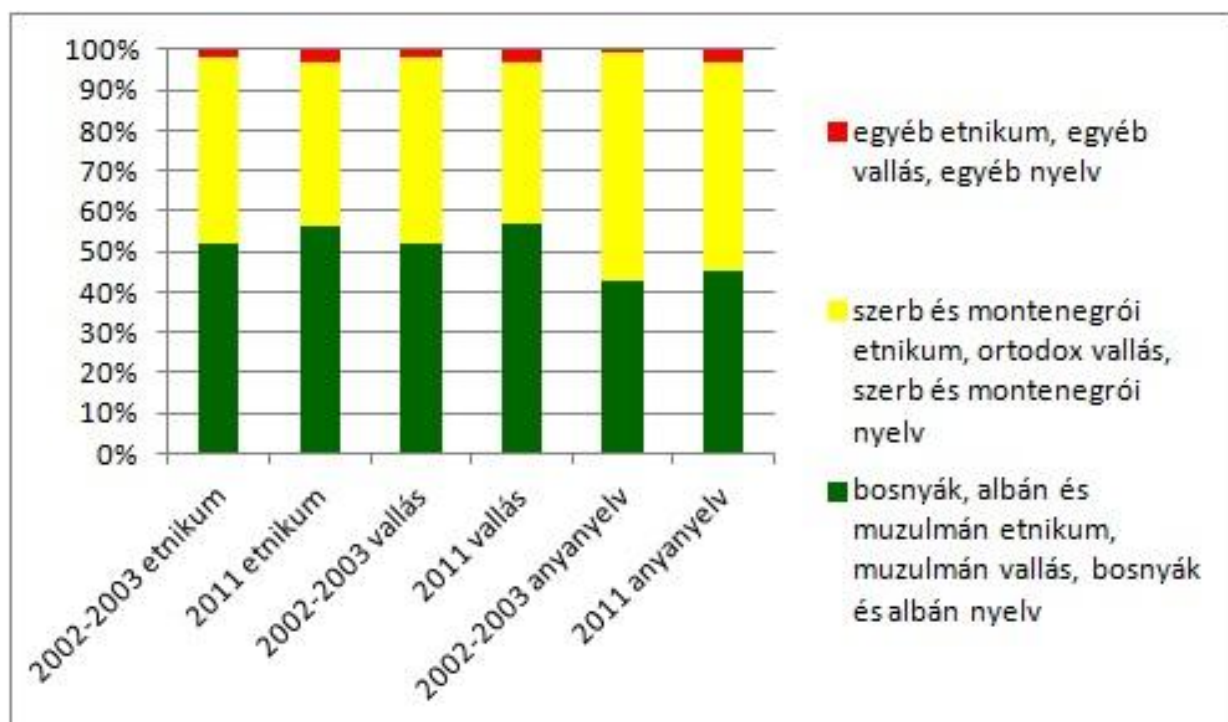
anyanyelvűek 4056 főt tettek ki, 1,04% részesedéssel. Az egyéb kategóriába 10 698-an kerültek, ez 2,74%-os részesedéshez elegendő.

Anyanyelv	Részesedés 2002–2003-ban	Részesedés 2011-ben	Arányváltozás (százalékpont)
szerb	49%	42%	-7
montenegrói	7%	10%	+3
bosnyák	42%	44%	+2
albán	1%	1%	0
egyéb	1%	3%	+2

8. ábra: *A főbb vallások arányának változása a Szandzsákban 2002 és 2011 között*

Adatok forrása: Népszámlálások

A három vizsgált adatsor közül itt tapasztalhatjuk a legnagyobb változásokat. A legjelentősebb változás a szerb anyanyelvűek bő 33 ezer fős csökkenése, ami a Szandzsák összlakosságán belül 7 százalékpontos, a szerb anyanyelvűek abszolút számát tekintve viszont már több mint 16%-os csökkenést eredményez. A montenegrói anyanyelvűek száma ezzel szemben több mint 14 ezer fővel növekedett, ez 3 százalékpontos, és 53%-os növekedést jelent. Ennek hátterében Montenegró 2006-os önállósodása, illetve ebből fakadóan az önálló montenegrói nyelv igénye állhat, mert az etnikai adatsorok ezt nem támasztják alá. A bosnyák anyanyelvűek 4693 fővel lettek többen a vizsgált időszakban, ez 2 százalékpontos, illetve 2,8%-os növekedést jelent. Az albán anyanyelvűek száma 260-nal gyarapodott, ez 0,04 százalékpontos, illetve 6,8%-os növekedést jelent. Az egyéb kategória 5655 fővel gyarapodott, ez 1,4 százalékpontos, illetve 112,14%-os emelkedést jelent.

9. ábra Az etnikai, vallási, és nyelvi adatsorok változásai 2002-2003 és 2011 között a Szandzsákban

Adatok forrása: Népszámlálások

A 9. ábra 100%-ig halmozott oszlopdiagramján láthatjuk a Haggett-i felfogásban a kultúra három alappillérét képező etnikai, vallási, és anyanyelvi adatsorok összesített eredményeit. A különböző adattípusok csoportosításánál abból az alapfeltevésből indultam ki, hogy a Balkánon a kulturális törésvonalakat elsősorban a vallási különbségek határozzák meg. A különböző etnikumokat, és nyelveket a szerint soroltam be az egyes csoportokba, hogy tagjai, illetve beszélői jellemzően⁵⁴ melyik fő világvalláshoz tartoznak. A térségben alapvetően a muzulmán, illetve az ortodox vallás van jelen, azokat a kategóriákat, amelyeket ezekkel nem sikerült összepárosítani, az egyéb kategóriába soroltam. (A fenti csoportosítás alapján – a jelzett fenntartásokkal – lehetőségünk van akár Huntington⁵⁵ civilizációs összecsapásokról szóló elméletének kvantitatív vetületeit is tesztelni.⁵⁶) Összességében azt láthatjuk, hogy a muzulmán vallás, és minden ahhoz köthető kategória számaránya növekedett 2002–2003 és 2011 között, míg az ortodox vallás, és a hozzá köthető etnikumok, nyelvek részesedése

⁵⁴ Ez a csoportosítás csak közelítőleg lehet pontos, hiszen az adott vallás, és etnikum, vagy nyelv között még ebben a régióban sem áll fenn 1-es értékű korreláció, így érdemes a csoportosítást némi fenntartással kezelni.

⁵⁵ HUNTINGTON, S. 2005.

⁵⁶ A Posztjugoszláv térségre nézve elgondolkodtató megközelítésnek tűnik a hidegháborús bipoláris világrend összeomlása utáni, a kulturális különbségek mentén polarizálódó, az identitás, és a civilizációk szerint tömörülő nemzetállamok világrendet előre vetítő Huntingtoni megközelítés, főleg, hogy a Délszláv-háborút is szokás civilizációközi konfliktusként jellemezni (lásd. pl. JUHÁSZ J. 2011. 61.).

csökkent. A két valláshoz köthető kategóriák egymáshoz viszonyított aránya viszont nem mindenhol egyforma. Megfigyelhető, hogy a vallás és az etnikai hovatartozás meglehetősen jól korrelál egymással, viszont a nyelvek megoszlásának változásai csak késve követik a vallási és etnikai adatsoroknál tapasztalható trendeket. Ennek az lehet az oka, hogy a Balkánon, így a Szandzsákban is a kultúra ezen dimenziója a legképlékenyebb, illetve a nyelv hatalmi eszköz is egyben, sokkal könnyebb, és rövidebb idő alatt (akár egy generáció alatt) lehetséges mesterségesen változtatni rajta. A nyelvek közötti törésvonalak nem esnek egybe a másik két dimenzió törésvonalaival, a legtöbbben szláv nyelveket beszélnek, ezektől az albán nyelv tér el gyökeresen. A különböző délszláv nyelvek közötti különbségek, ahogy korábban is írtam, jóval kevésbé egyértelműek, sok esetben a különbségtétel motivációi politikai háttérűek.

5.6 A Szandzsák belső etnikai, vallási, és nyelvi viszonyai

5.6.1. Etnikai összetétel

Ebben az alfejezetben a Szandzsák 12 opštínájának etnikai, vallási, és nyelvi összetételét fogom megvizsgálni. Az adatokat a Szandzsák opština szintű térképére vetített kördiagramokon ábrázolom. Az egyes kördiagramok nagysága az opštínák lakosságát mutatja.

Szerbiai opštínák:

Az 579 km² területű **Nova Varoš** opštínának 2002-ben 19 982 lakosa volt. Ebből 18 001 fő (90,08%) volt szerb, 73 fő (0,37%) montenegrói, 1028 fő (5,14%) bosnyák, 502 fő (2,51%) muzulmán, 2 fő (0,01%) albán, 376 fő (2,09%) pedig egyéb kategóriába tartozó egyén. 2011-ben Nova Varoš opštínának 16 638 lakosa volt. Ebből 14 899 fő (89,55%) szerb, 31 fő (0,19%) montenegrói, 788 fő (4,74%) bosnyák, 526 fő (3,16%) muzulmán, 3 fő (0,02%) albán, és 391 fő (2,35%) egyéb etnikumú volt.

Az 552 km² területű **Priboj** opštínának 2002-ben 30 377 lakosa volt. Ebből 22 523 fő (74,14%) volt a szerbek száma, 432 fő (1,42%) montenegrói, 5567 fő (18,33%) bosnyák, 1427 fő (4,7%) muzulmán, 13 fő (0,04%) albán, és 415 fő (1,37%) volt az egyéb kategóriába tartozó egyének száma. 2011-ben Pribojnak 27 133 lakosa volt. Ebből 20 582 fő (75,86%) szerb, 119 fő (0,44%) montenegrói, 3811 fő (14,05%) bosnyák, 1944 fő (7,16%) muzulmán, 3 fő (0,01%) albán, és 674 fő (2,48%) egyéb etnikumú volt.

Az 829 km² területű **Prijepoljében** 2002-ben 41 188 fő élt. Ebből 23 402 fő (56,82%) volt a szerb etnikumúak száma, 271 fő (0,66%) montenegrói, 13 109 fő (31,83%) bosnyák, 3812 fő (9,26%) muzulmán, 10 fő (0,02%) albán, és 584 fő (1,42%) az egyéb kategóriába tartozó egyének száma. 2011-ben Prijepoljében 37 059 ember élt. Ebből 19 496 fő (52,6%) szerb, 89 fő (0,19%) montenegrói, 12 792 fő (34,52%) bosnyák, 3543 fő (9,56%) muzulmán, 18 fő (0,05%) albán, és 1121 fő (3,02%) egyéb etnikumú volt.

Az 1056 km² területű **Sjenicában** 2002-ben 27 970 embert számoltak össze. A szerbek száma ebből 6572 fő (23,5%) volt, 23 fő (0,08%) volt a montenegrói, 20 512 fő (73,34%) bosnyák, 659 (2,36%) muzulmán, 11 fő (0,08%) albán, és 193 fő (0,69%) volt az egyéb kategóriába tartozó egyének száma. 2011-ben Sjenicában 26 392 ember élt. Ebből a szerbek száma ebből 5264 fő (19,95%) volt, 15 fő (0,06%) volt a montenegrói, 19 498 fő (73,88%) bosnyák, 1234 (4,68%) muzulmán, 29 fő (1,01%) albán, 352 fő (1,33%) pedig az egyéb kategóriába tartozó egyének száma volt.

A 742 km² területű **Novi Pazar** opštinában 2002-ben 85 996 fő élt. Ez a Szandzsák legnépesebb opštínája. A szerbek száma ebből 17 599 fő (20,46%) volt, 109 fő (0,12%) volt a montenegrói, 65 593 fő (76,27%) bosnyák, 1599 (1,86%) muzulmán, 129 fő (0,15%) albán, és 967 fő (1,12%) az egyéb kategóriába tartozó egyének száma. 2011-ben Novi Pazarban 100 409-en laktak. A szerbek ebből 16 234 főt (16,17%) tettek ki, 44 fő (0,04%) volt a montenegrói, 77443 fő (77,13%) bosnyák, 4102 (4,09%) muzulmán, 202 fő (0,02%) albán, 2384 fő (2,37%) pedig az egyéb kategóriába tartozó egyének száma volt.

A 741 km²-es **Tutinban** 2002-ben 30 054 fő élt. A szerbek száma ebből 1299 fő (4,32%) volt, 20 fő (0,07%) volt a montenegrói, 28 319 fő (94,23%) bosnyák, 223 (0,74%) muzulmán, 6 fő (0,02%) albán, és 187 fő (0,62%) az egyéb kategóriába tartozó egyének száma. 2011-ben Tutinban 31 155 embert számoltak össze. A szerbek ekkor 1090 főt (3,5%) tettek ki, 16 fő (0,05%) vallotta magát montenegróinak, 28 041 fő (90%) a bosnyák, 1092 (3,5%) a muzulmán, 29 fő (0,09%) az albán, 887 fő (2,85%) pedig az egyéb kategóriába tartozó lakosok száma volt.

Montenegrói opštínák:

A legkisebb területű, mindössze 340 km²-nyi nagyságú **Andrijevicában** 2003-ban 5785 fő élt. A szerbek száma ebből 4027 fő (69,61%) volt, 1454 fő (25,13%) volt a montenegrói, és 8 fő (0,14%) volt a muzulmán lakosok száma. Az opština ekkor nem rendelkezett bosnyák,

illetve albán lakossággal. 296 főt (5,12%) tett ki az egyéb kategóriába eső egyének száma. 2011-ben Andrijevicában 5071 embert lakott. A szerbek ekkor 3154 főt (62,2%) tettek ki, 39 fő (0,77%) vallotta magát montenegróinak, 1646 fő (32,46%) a bosnyák, 10 fő (0,2%) a muzulmán, 1 fő (0,02%) az albán, 221 fő (4,36%) pedig az egyéb kategóriába tartozó lakosok száma volt.

Az 1000 km² nagyságú **Berane** területén 2003-ban 35 068-an éltek. A szerbek száma ebből 16 309 fő (46,5%) volt, 8950 fő (25,52%) volt a montenegróiak száma, és 5662-en (16,15%) vallották magukat bosnyáknak. 2301 fő (6,56%) volt a muzulmán lakosok száma. Az albánok 36-an (0,1%) voltak. 1810 főt (5,16%) számlált az egyéb kategóriába eső egyének száma. 2011-ben Beranéban 33 970-en laktak. A szerbek 14 635 főt (43,08%) tettek ki, 9017 fő (26,54%) vallotta magát montenegróinak, 6021 fő (17,72%) a bosnyák, 2044 fő (6,02%) a muzulmán, 70 fő (0,21%) az albán, 2183 fő (6,43%) pedig az egyéb kategóriába tartozó lakosok száma volt.

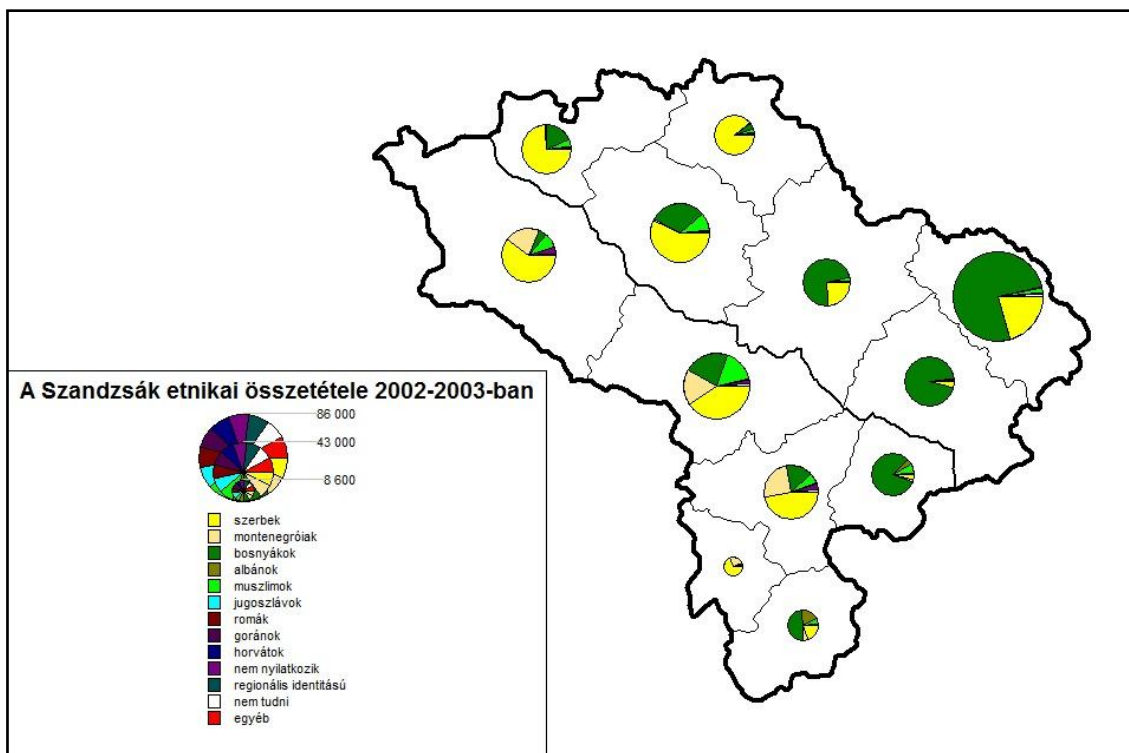
Az 924 km² nagyságú **Bijelo Polje** területén 2003-ban 50284 lakost számoltak össze. A szerbek ebből 20 275-en (40,32%) voltak, 8936-an (17,77%) vallották magukat montenegróinak, 11 377-en (22,63%) bosnyáknak. 7936 fő (15,78%) volt a muzulmán lakosok száma. Az albánok 31-en (0,06%) voltak. 1729 főt (3,44%) tett ki az egyéb kategóriába eső egyének száma. 2011-ben Bijelo Poljében 46 051-en éltek. A szerbek 16 594 főt (36,03%) tettek ki, 8944 fő (19,42%) vallotta magát montenegróinak, 12 592 főt (27,34%) tett ki a bosnyák, 6197 főt (13,46%) a muzulmán, 57 főt (0,12%) az albán, és 1667 főt (3,62%) pedig az egyéb kategóriába tartozó lakosok száma.

Az 486 km²-es **Plav** területén 2003-ban 13 805 főt tett ki a teljes népesség. Ebből a szerbek 2613-an (18,93%) voltak, 765-en (5,54%) vallották magukat montenegróinak, 6809-en (49,32%) bosnyáknak. 788 fő (5,71%) volt a muzulmán lakosok száma. Albánnak 2719-en (19,7%) vallották magukat. 111 főt (0,8%) tett ki az egyéb kategóriába eső lakosok száma. 2011-ben Plavban 13 108-an éltek. A szerbek 2100-an (16,02%) voltak, 829 fő (6,32%) vallotta magát montenegróinak. 6803 főt (51,9%) tett ki a bosnyák, 731 főt (5,58%) a muzulmán, 2475 főt (18,88%) az albán etnikum és 170 főt (1,3%) pedig az egyéb kategória.

Az 1346 km²-en elterülő **Plevljában** 2003-ban 35 806 fős volt a lakosság. Ebből szerbnek vallották magukat 21 522-en (60,11%), míg 7704 (21,52%) volt a montenegróiak száma. 1865-en (5,21%) bosnyák identitásuként nyilatkoztak. 2913 fő (8,14%) volt a muzulmán lakosok száma. Albán identitást 8-an (0,02%) jelöltek meg. 1794 főt (5,01%) tett ki az egyéb

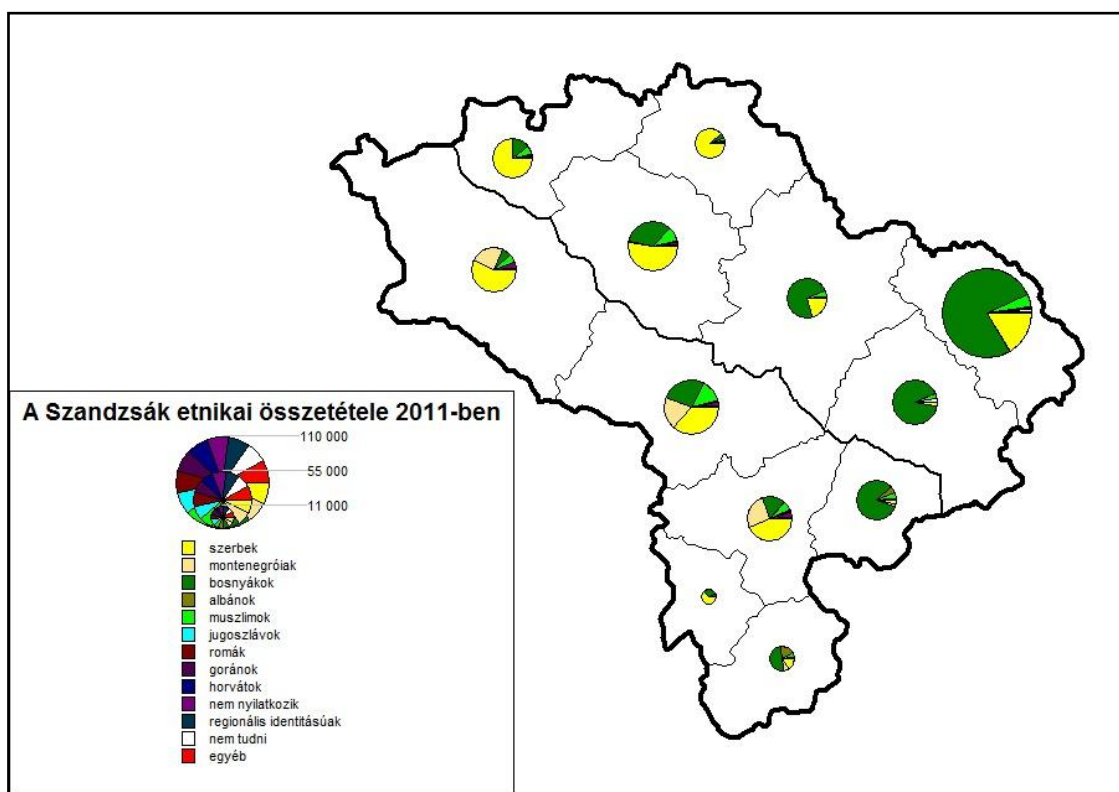
kategóriába eső lakosok száma. 2011-ben Plevljában 30 786-an éltek. A szerbek 17 583-an (57,11%) voltak, 7578 fő (24,62%) vallotta magát montenegróinak. 2128 főt (6,91%) tett ki a bosnyák, 1833 főt (5,95%) a muzulmán, 17 főt (0,06%) az albán etnikum, és 1647 főt (5,35%) pedig az egyéb kategóriába tartozók.

Az 432 km²-t kitevő **Rožajében** 2003-ban 22 693 fős lakosságot számoltak össze. Ebből mindössze 904-en (3,98%) definiálták magukat szerbként, míg 440 (1,94%) volt a montenegróiak száma. 18 628-an (82,09%) jelöltek meg bosnyák identitást. 1510 fő (6,65%) volt a muzulmán lakosok száma. Albán identitásról 1008-an (4,44%) nyilatkoztak. 203 főt (0,89%) tett ki az egyéb kategóriába eső lakosok száma. 2011-ben Rožaje területén 22964-en éltek. A szerbek 825-en (3,59%) voltak, míg 404 fő (1,76%) vallotta magát montenegróinak. 19 269 főt (83,9%) tett ki a bosnyák, 1075 főt (4,68%) a muzulmán, 1158 főt (5,04%) az albán etnikum, 233 főt (1,01%) pedig az egyéb kategória.

10. ábra A Szandzsák etnikai összetétele opštínánként 2002–2003-ban

Adatok forrása: Népszámlálások

11. ábra A Szandzsák etnikai összetétele opštínánként 2011-ben

Adatok forrása: Népszámlálások

A fentebb leírt adatsorokat térképen ábrázolva szembevetjük, hogy a bosnyák többségű opština-k jellemzően a Szandzsák keleti és középső részén koncentrálódnak, itt egységes tömböt alkotnak, míg nyugati irányban egyre keskenyedő sávban élnek, és ez egyre mozaikosabb képet mutat. Érdekes, hogy ahol tömbszerűen élnek, ott sokkal többen vallották magukat a muzulmán vallásúak közül bosnyáknak, mint muzulmánoknak, míg a mozaikosabb területeken nagyobb a „muzulmán” etnikum aránya.⁵⁷ Ezzel szemben szerb többségű területek a Szandzsák nyugati és északi peremterületeihez kapcsolódnak. A déli, szerb relatív többséggel bíró opština-kban jelentős a montenegróiak aránya. A bosnyák többségű területek jellemzően a Raška-folyó, illetve a Lim felső folyása mentén koncentrálódnak. Ez a terület egyrészt szorosan illeszkedik a viszonylag egységes muzulmán tömböt alkotó Koszovó és Albánia határához, másrészt ezeken a területeken vannak azok a földrajzi pontok a folyóvölgyekben, amelyek történelmileg lehetővé tették a kereskedelmi utak elágazásánál létrejövő, „fordítókorong-szerepet” betöltő települések kialakulását. Az albán etnikum területileg nagyon koncentrált, gyakorlatilag csak az anyaország, illetve Koszovó határainak közvetlen közelében számottevő a jelenlétük. A Szandzsák nyugati részének természetföldrajzi struktúrája jóval egyszerűbb képet mutat, azt a két északias irányítottágú folyóvölgy, a Tara, és a Lim, valamint az általuk közrezárt hegylánc uralják. Összességében látható, hogy bár a Szandzsák össznépessége csökkent a vizsgált időszakban, a bosnyák etnikum abszolút népessége csak az opština-k felében: 6 opština-ban, Nova Varošban, Pribojban, Prijepoljében, Sjenicában, Tutinban, és Plavban csökkent. Az össznépességen belüli arányuk még ennél is kevesebb: 3 opština-ban, Nova Varoš, Priboj, és Tutin területén csökkent, mindenhol máshol még akár az abszolút csökkenés dacára is növelni tudták a részarányukat. A muzulmán etnikum száma szintén csak 6 opština-ban: Prijepoljében, Beranéban, Bijelo Poljében, Plavban, Pljevljában, és Rožajében csökkent abszolút értelemben. Feltűnő, hogy ezen opština-k szinte kivétel nélkül montenegrói opština-k. Ennek az lehet az oka, hogy egyrészt sokan inkább bosnyáknak vallják magukat, hiszen az új államot képező Montenegró, és Bosznia-Hercegovina között nem áll fenn olyan fokú feszültség, mint az egykori Szerbia, illetve Kis-Jugoszlávia és Bosznia-Hercegovina között. Emellett a jelenségnek jelentős mértékben magyarázó eleme lehet a 2006-os függetlenedéssel párhuzamosan megerősödő montenegrói identitás, noha ez a Szandzsákban sehol sem tudott még relatív többségbe sem kerülni. A muzulmán etnikum korábban már vázolt fejlődéstörténeti háttere mellett fontos utalni arra, hogy a Szandzsákban jellemzően a délszláv

⁵⁷ BOTTLIK ZS. 2007. 345.

háborúk miatt főleg Boszniából ide menekült muzulmán vallású, de jelentős identitásingadozásokkal terhelt menekültek közül sokan nem bosnyáknak vallják magukat, hanem muzulmánnak.⁵⁸ Ezzel szemben a szerb etnikum abszolút számát tekintve mindegyik, relatív arányát tekintve pedig Priboj kivételével az összes opština-ban csökkent, nem egy helyen szinte egymaga felelve az adott opština népességvesztéséért. A montenegróiak abszolút számukat, és az arányukat tekintve a Szandzsák szerbiai részein az összes opština-ban csökkentek. A Szandzsák montenegrói részein a kép vegyes: 3 opština-ban növekedett, 3-ban pedig csökkent a montenegróiak száma, ugyanakkor arányuk csak 2, Andrejevica, és Rožaje opština területén csökkent. Összességében látható, hogy a Szandzsák etnikailag rendkívül kevert, így esetleges önállósodása esetén leképezné a nagyobb térségi szintek ellentmondásait, itt is megjelenne a kisebbség–többség problémaköre. Ezt a jelenséget Pap Tibor egy cikkében fraktálosodásnak nevezi.⁵⁹ Az etnikai adatokból a szerbek egyértelműen romló pozíciói, illetve a bosnyákok viszonylagos és területenként eltérő mértékű előretörése rajzolódik ki.

5.6.2. Vallási összetétel

	összesen 2002-2003	ortodoxok 2002-2003	muzulmánok 2002-2003	katolikusok 2002-2003	protestánsok 2002-2003	egyéb 2002- 2003
Nova Varoš	19982	17998	1647	19	5	313
Priboj	30377	22866	6997	62	6	446
Prijepolje	41188	23643	16968	26	0	551
Sjenica	27970	6510	21149	7	3	301
Novi Pazar	85996	17430	67366	46	1	1153
Tutin	30054	1317	28558	7	2	170
Andrijevica	5785	5634	10	6	0	135
Berane	35068	24873	8994	75	13	1113
Bijelo Polje	50284	28966	19964	87	1	1266
Plav	13805	3348	10246	98	0	113
Pljevlja	35806	28894	5636	31	3	1242
Rožaje	22693	1245	21252	9	0	187
	összesen 2011	ortodoxok 2011	muzulmánok 2011	katolikusok 2011	protestánsok 2011	egyéb 2011
Nova Varoš	16364	14516	1384	12	3	449
Priboj	27055	20608	5793	42	2	610
Prijepolje	36829	19299	16562	15	0	953
Sjenica	26317	5184	20906	19	0	208
Novi Pazar	100114	16051	82710	51	3	1299
Tutin	31105	932	29220	7	0	946
Andrijevica	5071	4909	8	6	0	148
Berane	33970	23287	9502	81	0	1100
Bijelo Polje	46051	24662	19640	79	1	1669
Plav	13108	2815	10046	124	0	123
Pljevlja	30786	24346	5039	24	0	1377
Rožaje	22964	1055	21805	11	0	93

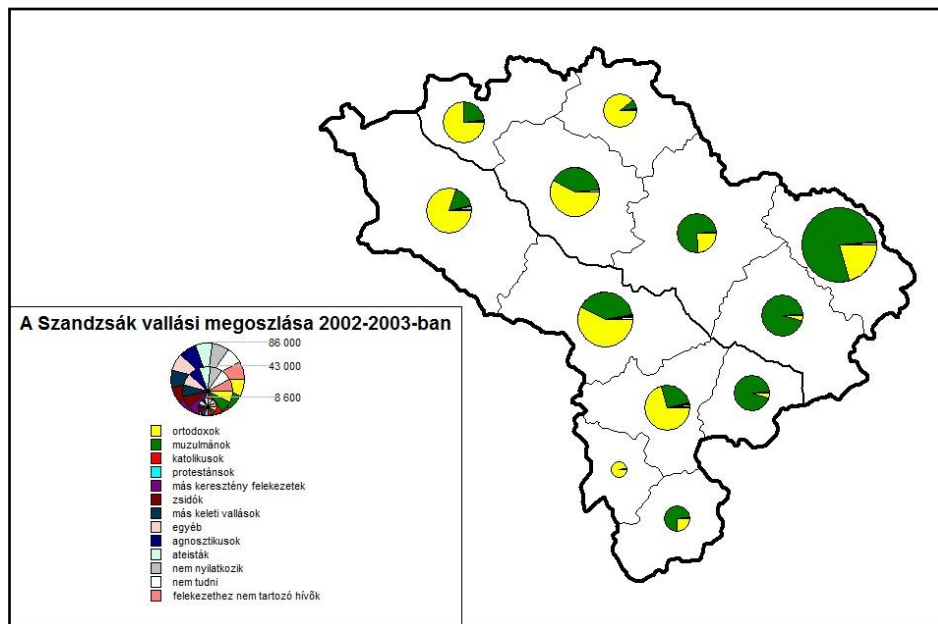
12. ábra A Szandzsák vallási összetétele opština-anként

Adatok forrása: Népszámlálások

⁵⁸ BOTTLIK ZS. 2007. 345.

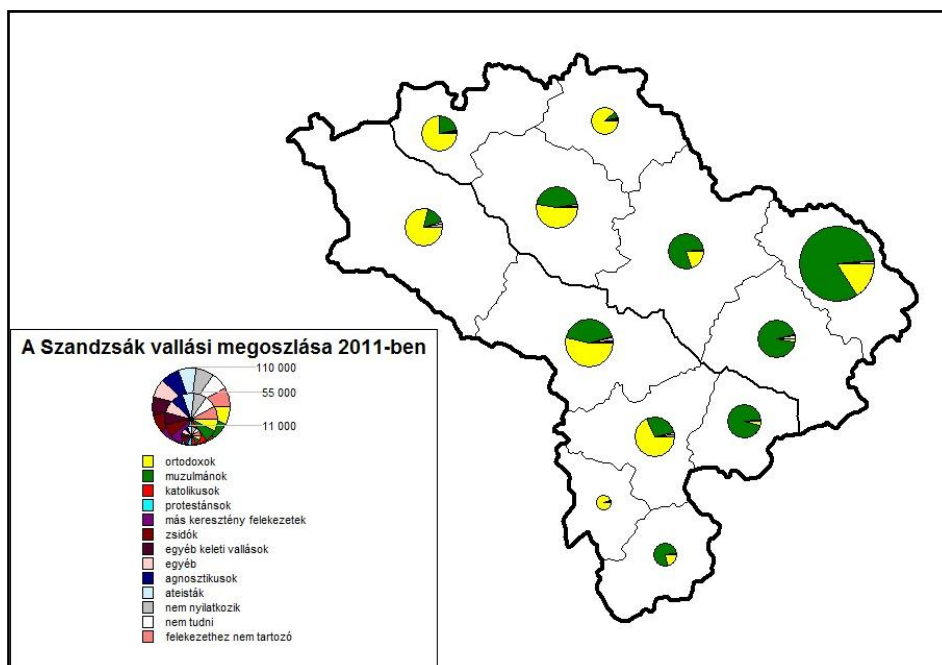
⁵⁹ PAP T. 2011. 105.

A vallási viszonyokat tekintve megállapíthatjuk, hogy a Szandzsák két legjelentősebb vallása az ortodox és a muzulmán. A nyugati kereszténységhez tartozó, valamint az egyéb vallások csak minimális mértékben vannak jelen a területen.

13. ábra A Szandzsák vallási összetétele opštínánként 2002-2003-ban

Adatok forrása: Népszámlálások

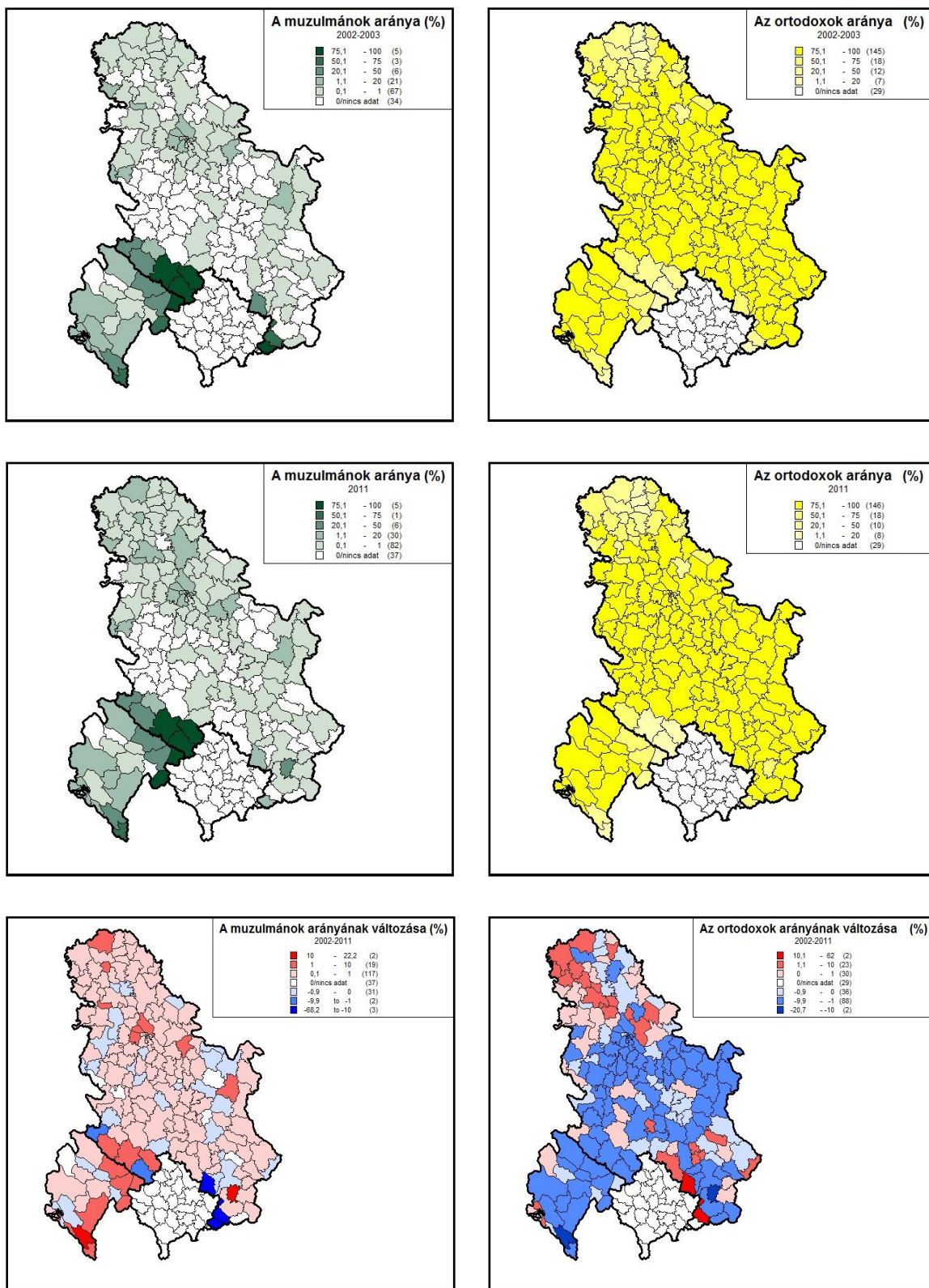

14. ábra A Szandzsák vallási megoszlása opštínánként 2011-ben

Adatok forrása: Népszámlálások

A vallási adatsorokat az etnikai adatsorokhoz hasonlóan térképezve az etnikai adatsorokéhoz nagyon hasonló térbeli struktúrát kapunk eredményül. Ez is erősíti azt a megfontolást, hogy a térségben az etnikai hovatartozás és a vallás között szoros, pozitív irányú korreláció áll fenn. A vallási megoszlás térképezése alapvetően elfedi a szerb-montenegrói, és a muzulmán–bosnyák–albán törésvonalakat, különbségeket. A muzulmán vallás térszerkezete nagymértékben hasonlítva a bosnyák etnikum területi elterjedéséhez; a Szandzsák keleti részein tömbszerűen, nyugat-északnyugat felé azonban egyre keskenyedő sávban és egyre mozaikosabban fordul elő, itt minél nyugatabbra haladunk, az ortodox vallás annál inkább dominál.

Megfigyelhető, hogy az ortodox vallásúak száma és aránya minden egyes opštinában csökkent a vizsgált időszakban. Legnagyobb arányú csökkenést a Szandzsák északi és középső opštinái, Novi Pazar, Sjenica, és Prijepolje szenvedték el, itt a részesedés csökkenése eléri a 3,6 – 5 százalékpontot is. Jellemzően az opštinaik korábbi ortodox népességének 10–20%-a tűnt el csaknem 10 év alatt, de például Tutinban ez a szám eléri a 30%-ot is. A demográfiai viszonyokra jellemző, hogy 12 opštinaiból 8-ban a muzulmán vallásúak száma is csökkent a vizsgált időszakban. Kivételt csak Novi Pazar, Tutin, Berane és Rožaje képeznek. A fent leírtakból kitűnik, hogy éppen azoknak opštinaiknak csökkent leginkább az ortodox vallású népessége, ahol eleve igen csekély volt az arányuk, illetve többségében azon muzulmán vallású opštinaikban növekedett leginkább a muzulmán népesség aránya, ahol eleve magas arányban voltak jelen (ez alól csak Tutin képez kivételt, itt csökkent a muzulmánok aránya). A Szandzsák legtöbb nyugati, ortodox többségű opštinaijában is növekszik a muzulmánok aránya, illetve csökken az ortodoxok aránya, azonban a legtöbb helyen jóval kisebb az arányváltozásban tapasztalt differencia, mint a keleti területeken, sőt Pribojban éppen az ortodoxok aránya növekszik, és a muzulmánoké csökken. Ez azt jelenti, hogy a Szandzsák vallási viszonyainak térbeli megoszlása egyértelműen polarizálódott, a két csoport, főleg a régió keleti területein egyre nagyobb mértékben szegregálódik. Az alárendelten jelenlévő nyugati keresztény egyházak híveinek szám- és arányváltozásainak tekintetében vegyes a kép, viszont az egyéb kategória tagjainak száma csak 3 opštinaiban csökken, a többiben növekszik. Ennek hátterében a gazdasági átmenettel párhuzamosan a nyugati minták enyhe térnyerése, illetve a nem nyilatkozók magas száma játszhat közre.

15. ábra A muzulmánok és az ortodox vallásúak aránya opštínánként Szerbiában és Montenegróban 2002–2003-ban és 2011-ben
Adatok forrása: Népszámlálások

A Szerbia⁶⁰ és Montenegró területére vetített, a muzulmán és ortodox vallási arányokat, és azok változásait bemutató felületkartogramos térképek jól rámutatnak arra, hogy a Szandzsákban a többi országrészhez képest a muzulmán vallásnak milyen jelentős az aránya. Jól kirajzolódik a már korábban is elemzett tömbszerű muzulmán vallású terület a Szandzsák keleti részén. A mai Szerbia, valamint Montenegró területén ez a legjelentősebb muzulmán vallású tömb. Megfigyelhető a térképeken még Dél-Szerbiában, közel a koszovói határhoz is egy jelentős muzulmán vallási koncentráció, azonban az ott élő muzulmán vallású lakosok aránya jelentős mértékben csökkent a vizsgált időszakban, sőt, a muzulmán vallásúak tekintetében éppen ez a terület mutatja a legnagyobb mértékű számarány-csökkenést. A muzulmán vallásúak aránya, bár rendkívül alacsony bázisról indult, a legtöbb opština-ban növekszik, csak néhány, jobbára nem összefüggő terület van, ahol számarányuk csökkenést mutat. Ezek jobbára a muzulmán vallásúak kedvezőbb demográfiai mutatóira, elsősorban a nagyobb gyermekvállalási hajlandóságra és ezzel együtt a magasabb gyerekszámra vezethetők vissza. A Szandzsák területén 3 opština (Priboj, Tutin, és Andrejevica) kivételével mindenhol növekszik, sőt, az országos átlagot meghaladó mértékben növekszik a muzulmán vallásúak aránya. Az ortodox vallásúak térszerkezetében is szépen kirajzolódik az a kép, miszerint a két ország nagy területei aránylag homogén ortodox vallású népességet mutatnak, ugyanakkor ez az egységes mintázat a Szandzsák területén megtörni látszik, ott jóval világosabb árnyalatot vesznek föl a megfigyelési egységek, alacsonyabb ortodox-arányt jelezve.

Az ortodox vallás aránya érdekes módon a legtöbb opština-ban csökkenő tendenciát mutat. Külön érdekesség, hogy ott alakul ki ez nagyobb, összefüggő területen, ahol amúgy magas, és stabil pozíciójú az ortodox vallás helyzete, például Közép-Szerbiában. Ennek hátterében valószínűleg a kedvezőtlen demográfiai mutatók állhatnak. Az ortodox vallásúak növekvő tendenciát a Vajdaság egyes, etnikai-vallási szempontból bonyolult összetételű opština-iban, illetve Koszovó keleti határvidéke mentén mutatnak. Az előbbi területen elsősorban a katolikusok, utóbbin a muzulmánok rovására tudják növelni az arányukat. Összességében ezek a térképek nagyon jól rámutatnak arra, hogy a volt Kis-Jugoszlávia területén a Szandzsák vallási mutatói nagyjából egységesen, de a környezetétől mértékét tekintve elütő módon viselkednek.

⁶⁰ A térképen feltüntettem Koszovó közigazgatási egységeit is, mert a vizsgált időszak elején még de jure Kis Jugoszlávia, majd Szerbia és Montenegró, végül pedig Szerbia része volt addig, amíg 2008-ban nem deklarált a függetlenségét. Ezt több ország a mai napig nem ismeri el.

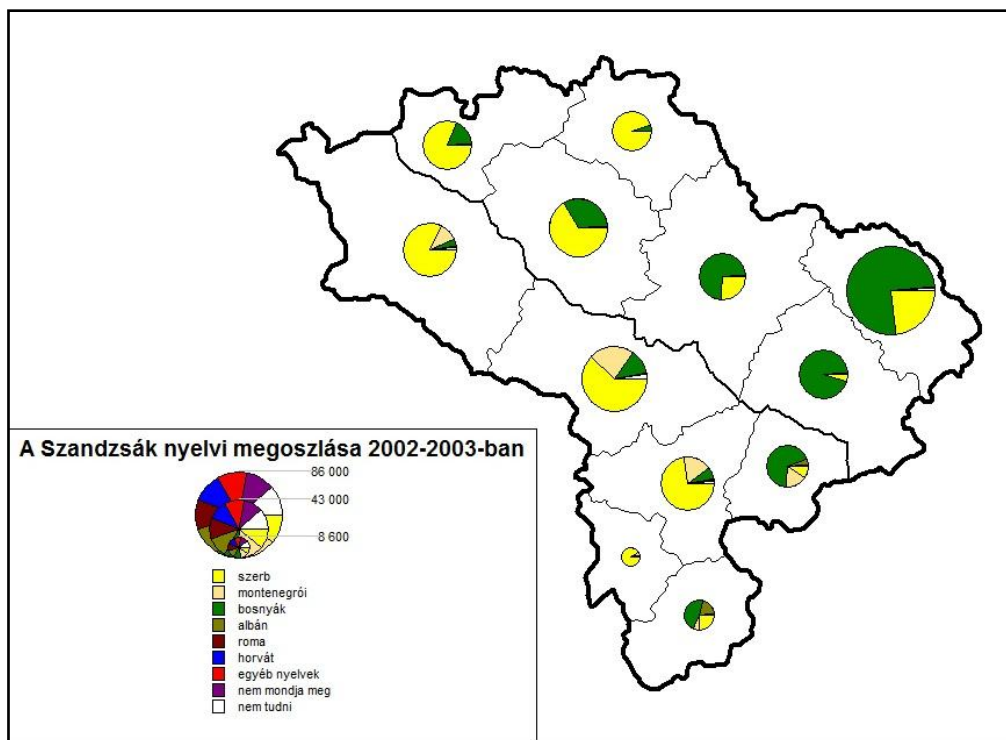
5.6.3. Anyanyelvi viszonyok

	összesen 2002–2003	szerb 2002–2003	montenegrói 2002–2003	albán 2002–2003	bosnyák 2002–2003	egyéb 2002–2003
Nova Varoš	19982	19099	0	2	824	57
Priboj	30377	24883	0	6	5371	117
Prijepolje	41188	27321	0	8	13547	312
Sjenica	27970	7185	0	10	20596	179
Novi Pazar	85996	19682	0	98	65410	806
Tutin	30054	1663	0	4	28240	147
Andrijević	5785	5381	260	0	0	144
Berane	35068	25654	6045	20	2544	805
Bijelo Polje	50284	31134	11729	21	6020	1380
Plav	13805	3522	810	2693	6692	88
Pljevlja	35806	29584	4134	7	1341	740
Rožaje	22693	2127	3713	927	15658	268
	összesen 2011	szerb 2011	montenegrói 2011	albán 2011	bosnyák 2011	egyéb 2011
Nova Varoš	16638	16000	3	3	413	219
Priboj	27133	23240	6	1	3404	482
Prijepolje	37059	23997	19	16	11960	1067
Sjenica	26392	6758	9	79	19258	288
Novi Pazar	100410	23406	24	163	74501	2316
Tutin	31155	2080	2	24	27988	1061
Andrijević	5071	3936	980	5	1	149
Berane	33970	18866	9809	245	3289	1761
Bijelo Polje	46051	21185	16991	48	6378	1449
Plav	13108	2621	1838	2395	6093	161
Pljevlja	30786	21060	7211	22	1020	1473
Rožaje	22964	1039	3967	1055	16631	272

16. ábra A Szandzsák nyelvi összetétele opštináként

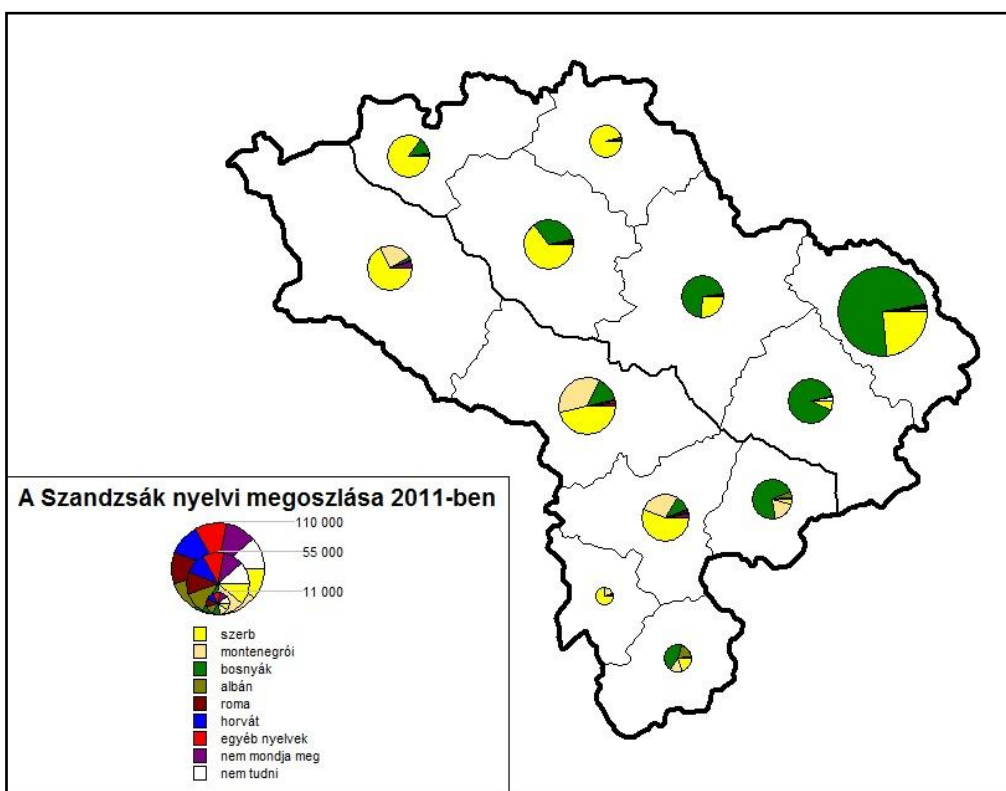
Adatok forrása: Népszámlálások

A Szandzsák négy legjelentősebb nyelve a szerb, a montenegrói, a bosnyák és az albán. Ezek közül a legújabb keletű, viszont a 2006-os önállósodással nagy jelentőségre szert tevő montenegrói nyelv, amely a 2002-es szerbiai népszámlálás alkalmával nem is volt választható opció.

17. ábra A Szandzsák nyelvi összetétele opštínánként 2002–2003-ban

Adatok forrása: Népszámlálások

18. ábra Szandzsák nyelvi összetétele opštínánként 2011-ben

Adatok forrása: Népszámlálások

Összességében elmondható, hogy a nyelvek némileg másképp oszlanak meg, mint az etnikai vagy a vallási viszonyok. Bár az etnikai viszonyok változásának trendjeit legalábbis a bosnyák nyelv nagyjából követi, ebben a dimenzióban az arányok nagymértékben el vannak tolódva a szerb nyelv javára. Ennek részbeni oka lehet a központi hatalom, és így a kultúra irányításának tartós belgrádi meghatározása (a Szandzsák szerbiai részén ez ma is fennáll). Másrészt viszont mivel a délszláv nyelvek rendkívül közel állnak egymáshoz, a kulturális törésvonalak nem ebben a dimenzióban húzódnak, így a válaszadók szemében a nyelvi hovatartozás valószínűleg kevésbé számított kardinális kérdésnek. Kivételt képez ez alól a montenegrói nyelv, ami, noha az utóbbi években mesterségesen igyekeznek távolítani, a szerb nyelvhez olyannyira közel áll, hogy a montenegrói nyelv megadása jórészt tekinthető egyfajta politikai állásfoglalásnak is Montenegró függetlenségének ügyében, így a nyelvkérdés egyfajta szimbolikus térré vált a szerb-montenegrói különbségtétel tárgykörét illetően. Míg a szerbiai részekben a vizsgált időszak elején nem is létezett a kategória, és a 2011-es népszámláláson is csak 63-an vallották magukat montenegrói anyanyelvűnek a Szandzsák szerbiai részén, addig a montenegrói részekben az elszakadás miatt is a montenegrói nyelv nagyarányú térnyerése figyelhető meg. Míg 2003-ban még relatív többséget sem sikerült felvonultatnia egyetlen opština-ban sem, addig 2011-re jelentős növekedést mutatott az aránya, noha többségbe sehol sem került (36%-os részesedéssel Bijelo Poljében a legnagyobb az aránya). A bosnyák nyelv területileg még koncentráltabb, a Szandzsák keleti részeibe összpontosul. 4 opština-ban (Sjenica, Novi Pazar, Tutin, Rožaje) abszolút, 1 opština-ban (Plav) pedig relatív többségben volt mindkét népszámlálás alkalmával. 7 opština-ban csökken a bosnyáku-ból beszélők abszolút száma. Az összes szerbiai opština-ban csökkent a bosnyák nyelvet beszélők aránya, valamint Plav, és Pljevlja opština-ban is. Az albánul beszélők aránya az albán határ közvetlen közelében elhelyezkedő Plav opština-ban volt a legmagasabb (18-19%), a többi opština-ban alárendelt szerepet játszott, aránya elhanyagolható volt. Megfigyelhető, hogy az albán nyelv és az albán etnikum igen szoros pozitív korrelációt mutat. Ennek oka az albán nyelvnek a különbözősége a többi nyelvtől, amelynek nyomán területileg is egyértelműen elkülönül a térségben beszélt többi nyelvtől.

6.Összefoglalás

Láthattuk, hogy a mindössze néhány tételt felvonultató szakirodalom jellemzően egy-egy aspektust megragadva, vagy esetleg más területi felosztásban mozogva közölt információkat erről a területről. Jelen írásommal kísérletet tettem a Szandzsákra vonatkozó népszámlálási adatsorok összegyűjtésére, elősegítve ezzel a Szandzsák keretei között megvalósuló későbbi kutatások megalapozását.

Összességében megállapíthatjuk, hogy a Szandzsák történeti régió mivolta mellett napjainkban egy sajátos kevertséget mutató kultúrrégió is, amelynek tudata, képe egyértelműen jelen van az ott élő emberek fejében is. Ezt támasztja alá, hogy megvizsgálva az etnikai, vallási, és nyelvi adatsorokat, arra jutottunk, hogy a terület mutatói e dimenziókban hasonló trendek mentén változnak. A legfőbb tendencia a muzulmán vallású, elsősorban a bosnyák etnikumú népesség számarányának növekedése az ortodox vallású szerbek rovására. Másik jelentős folyamatként kimutatható volt a vizsgált időszakban a montenegróiak előretörése a montenegrói részekben, elsősorban az anyanyelvi dimenzióban. A volt Kis-Jugoszlávia területére megszerkesztett térképek kirajzolták a Szandzsák opštináinak a környező területektől eltérő, ugyanakkor egymással jobbar megegyező trendjeit. Rámutathattunk arra, hogy az etnikai és a vallási hovatartozás között milyen intenzív kapcsolat áll fenn a régióban, ugyanakkor megállapítottuk, hogy az anyanyelv terén más törésvonalak húzódnak.

Összességében bizonyítást nyert, hogy adottak a kvantitatív feltételek egy vallási-etnikai feszültségcúc, illetve az önállósodási törekvések kialakulásához a régióban. Ugyanakkor a Szandzsák etnikai viszonyait figyelembe véve megállapítható, hogy amennyiben jelen állapotában önálló politikai egységgé válna, etnikailag nem lenne homogén, saját területén leképezné a felsőbb szintű egységek ellentmondásait, ugyanúgy jelentkezne a kisebbség-többség probléma. Politikai szinten talán az etnikai radikalizálódás gátját képezi egyelőre, az, hogy a különböző bosnyák-muzulmán pártok között jelenleg óriási szakadékok húzódnak. A szociális feszültségek, a szervezett bűnözés, a kábítószer-használat terjedése önmagában is képes lehet destabilizálni a régiót. A muzulmán hit egyértelműen terjed a régióban, emellett aggodalomra adhat okot a radikális vahabiták feltűnése. A térség országai, elsősorban Szerbia, és Montenegró az utóbbi években egyre inkább szeretne az Európai Unió tagja lenni, ezért bizonyos politikai engedményekre is hajlandóak, ugyanakkor egy esetleges EU-csatlakozás után Nyugat-Európában kérdésként merülhet fel az így EU-állampolgárrá váló muzulmánok

helyzete. A dolgozat nyomán azt mondhatjuk, hogy feltétlenül érdemes kiemelt figyelmet fordítani a Szandzsákra, hiszen nem tudhatjuk, milyen fordulatot vesznek itt az események, ahogy mondani szokás, „a Balkánon egy biztos, mégpedig az, hogy minden bizonytalan.”⁶¹

⁶¹ NAGY Z. 2009. 344.

7. FELHASZNÁLT IRODALOM

BÜSCHENFELD, H. 2001: Montenegro: Auf dem Weg in die Selbstständigkeit? - Geographische Rundschau 53/11. pp. 48–53.

BOTTLIK Zs. 2007: Az önálló Montenegró és a montenegrói öntudat földrajzi háttere. - Földrajzi Értesítő 2007/3–4. pp. 333–351.

BOTTLIK Zs. 2008: Geographische Hintergründe zur nationalen Identität der Montenegriner. – Geographische Rundschau 2008/10. pp. 54–60.

BOTTLIK Zs. 2010: Etnikai térfolyamatok háttere Bosznia-Hercegovinában. – Földrajzi Közlemények 2010/134. 4. pp. 443–461.

CVIJIC, J. 2009: A Balkán-félsziget és a déli szláv országok. - Kiss Lajos Néprajzi Társaság, Vajdasági Művelődési Intézet. Szabadka, Újvidék 501 p.

GYÉMÁNT R.-PETRES T. 2006: A Szandzsák, az egyedülálló vallási régió. - Pólay Elemér Alapítvány, Szeged. 171 p.

GYÉMÁNT R.-PETRES T. 2007: Montenegró közigazgatása és nemzetiségi statisztikája. - Területi Statisztika 10/3. pp. 281–294.

GYŐRI R. 2005: A történeti régió. – Régiók közelről és távolról –RTT 12. ELTE Regionális Földrajzi Tanszék és MTA-ELTE Regionális Tudományi Kutatócsoport. Budapest. pp. 63–71.

HAGGETT, P. 2006: Geográfia Globális szintézis. Typotex. Budapest p. 842.

HAJRULLAHU, A. 2008: Nyugat-Balkán: A státusz rendezésétől a fenntartható békéig. – Pro Minoritate 2008/3. pp. 3–13.

Sz.: HORVÁTH GY. HAJDÚ Z. 2010: Regionális átalakulási folyamatok a Nyugat-Balkán országaiban. – MTA RKK, Pécs. 614 p.

HÖRSCH, E. 2002: Geschichte der Balkan-Länder von der Frühzeit bis zur Gegenwart. – Verlag C. H. Beck, München.

HUNTINGTON, S. 2005: A civilizációk összecsapása és a világrend átalakulása. Európa. Budapest, 2005. 646 p.

HUSZKA B. 2008: A decentralizáció, mint a kisebbségvédelem eszköze(?) Esettanulmány a szandzsáki bosnyákokról – Pro Minoritate 2008/3. pp. 53–78.

JELAVICH, B. 1996: A Balkán története – Osiris, Budapest, 2 kötet, 344 p. és 409 p.

JUHÁSZ J. 2011: Jugoszlávia felbomlásának interpretációi a nyugati szakirodalomban – Közép-Európai Közlemények 2011/2. pp. 60–68.

KAKASY J. 2007: A Novi Pazar-i Szandzsák-feszültséggóc Délkelet Európában - Kisebbségkutatás 2007/3.

Sz.: KUPA L. 2008: Vallás és etnikum Közép-Európában. – B&D Stúdió, Pécs. 227 p.

NAGY Z. 2009: Egy újabb balkáni „lőporos hordó”: A Szandzsák. Tanulmányok a rendészet kultúrája – kultúrált rendészet című tudományos konferenciáról – Pécsi Határőr Tudományos Közlemények 2010/10.

PAPP T.-KISS G. 2010: Kisebbségi szereplehetőségek a 2000. október 6. utáni Szerbiában. – Comitatus 2010. okt. pp. 124–136.

PAPP Z. A. 2010: Az etnikai adatgyűjtés módszertana a Magyarországgal szomszédos országok népszámlálásaiban, – Statisztikai Szemle 88/1. pp. 5–28.

PAP T. 2011: A párhuzamosok és a végtelen. Montenegró kiválása az aszimmetrikus államszövetségből és az önállóság perspektívái. – Közép-Európai Közlemények 4/2. pp. 104–112.

PENJISEVIC-MILENA, I., NIKOLIC, M. 2011: Changes in population dynamics of Raska Region – Zbornik Radova 2011/3. pp. 81–94.

PÓSA K. 1999: Jogsértések a Szandzsákban – Pro Minoritate 1999/tél

PÓSA K. 1999: Szandzsák, a rejtett tartomány, In: Magyar Kisebbség – Nemzetpolitikai szemle 1999 5/1. pp. 194–230.

SCHÖNFELD, R. 2001: Serbien: zurück in die europa:ische Staatgemeinschaft? - Geographische Rundschau 53/11. pp. 42–47.

SZONDI I. 2007: Nemzetiségi demográfiai viszonyok a déli szláv országokban. – Pólay Elemér Alapítvány, Szeged. 279 p.

VUKOVIC, N. 2011: Comparative geopolitical analysis of „hotspots” in the Russian Federation and in the Republic of Serbia In: Zbornik Radova 2011/1 pp. 61–83.

NÉPSZÁMLÁLÁSOK:

2002-ES SZERBIAI NÉPSZÁMLÁLÁS:

<http://webrzs.stat.gov.rs/axd/en/popis.htm>

2003-AS MONTENEGRÓI NÉPSZÁMLÁLÁS:

<http://www.monstat.org/eng/page.php?id=184&pageid=184>

2011-ES SZERBIAI NÉPSZÁMLÁLÁS:

<http://popis2011.stat.rs/>

2011-ES MONTENEGRÓI NÉPSZÁMLÁLÁS:

<http://www.monstat.org/cg/page.php?id=322&pageid=322>